

חרב כחלל – צוהר להבנות שונות ביסוד טומאת מת

מבוא

א. אופי הדין

ב. חרב כחלל כאב טומאה עצמאי

ג. שתי הלכות של חרב כחלל

ד. אופן יצירת חרב כחלל

1. באוהל המת

2. בטומאת קבר

3. בראשון לטומאה

ה. מעמד החרב כחלל

ו. יסוד טומאת אוהל

ז. שני דינים של חרב כחלל

ח. חובת הזאה

ט. טומאת נזיר וכוהן

1. סתירת נזירות ואיסור כוהנים בטומאת חרב

2. יסוד איסור טומאת מת בכוהן ונזיר

3. חילוק בין איסור טומאת כוהנים ותגלחת נזיר

4. ביאור החילוק בין התחומים

5. המפגש עם המוות

מבוא

בטומאת מת קיימת תופעה ייחודית שנקראת 'חרב כחלל'. בדרך כלל כאשר טומאה עוברת מחפץ לחפץ או מאדם לאדם היא נחלשת. מעבר זה מתבטא בירידה בעוצמת הטומאה: 'אבי אבות הטומאה'¹, 'אב הטומאה', 'ראשון לטומאה' וכן הלאה. אולם, בהלכה של חרב כחלל מתחדש שחרב, או כלי אחר, שנגע במת מטמא אדם או כלי הנוגעים בו בטומאת שבעה, כדין המת עצמו. בלשונם של הראשונים החרב כחלל נקרא 'אבי אבות הטומאה'².

-
1. הביטוי 'אבי אבות הטומאה' מופיע לראשונה בדבריהם של כמה מהראשונים, עיין לדוגמא רש"י חוקת פרק יט פס' כב. מנגד, עיין בהקדמת הרמב"ם למסכת טהרות שמגדיר את טומאת המת כ'אב הטומאה', ועיין עוד הערה 14 להלן.
 2. עיין רש"י (במדבר יט, כב; חולין ג ע"א ד"ה חרב), ר"ש (אהלות פ"א ה"ב), רמב"ן (במדבר יט, טז). מנגד, עיין בהקדמת הרמב"ם למסכת טהרות שמגדיר את טומאת המת כ'אב הטומאה', ועיין עוד הערה 14 להלן.

יצוין כי דין זה הוא ייחודי לטומאת מת, ואילו בשאר סוגי הטומאה, מעבר טומאה כרוך בהיחלשות שלה.³

א. אופי הדין

יש לדון מהי רמת הדמיון בין מעמד החרב כחלל לבין המת עצמו, ובפנינו שני כיוונים מרכזיים:

א. מעמד החרב זהה למעמד המת לכל דבר ועניין, כך שהביטוי 'חרב כחלל' מתפרש במובנו הנרחב.

ב. מעמד החרב אינו זהה למעמד המת, כאשר הביטוי 'חרב כחלל' מתייחס לפרמטר מסוים, דהיינו ליכולת לטמא בטומאת שבעה, ולא לכלל הלכות המת.

במילים אחרות, לפי הגישה הראשונה דין חרב כחלל כולל את זהות החלל, ואילו לפי הגישה השנייה דין חרב כחלל כולל את טומאת החלל ללא זהות החלל.⁴

בביאור עניין זה יש לפתוח עם דברי התוספות בתחילת מסכת בבא קמא על הסוגייה של 'אבות ותולדות'. הגמרא בתחילת בבא קמא מציינת את הדרגות השונות בעולם הטומאה, כדוגמה למבנה של 'אבות ותולדות':

גבי טומאות תנן, אבות הטומאות: השרץ, והשכבת זרע, וטמא מת; תולדותיהן לאו כיוצא בהן, דאילו אב מטמא אדם וכלים, ואילו תולדות - אוכלין ומשקין מטמא, אדם וכלים לא מטמא. (בבא קמא ב ע"א)

הגמרא מציינת שבנוגע להעברת טומאה, הכלל הוא ש'תולדותיהם לאו כיוצא בהן', דהיינו שדין התולדה שונה מדין האב. ההסבר הפשוט לתופעה זו הוא שמעבר הטומאה מחפץ לחפץ מרחיק את הטומאה ממקורה, וממילא עצמתה נחלשת.

התוספות מקשים על כך מדין 'חרב כחלל', שבו מעבר הטומאה מהמת לחרב אינו כרוך בהיחלשות הטומאה:

וא"ת והרי טמא מת עושה כלי מתכת כיוצא בו, דחרב הרי הוא כחלל, אלמא יש מהן כיוצא בהן. וי"ל דאכתי אינו עושה כיוצא בו, שאותו כלי מתכת אין עושה כלי מתכת אחר כיוצא בו, כמו שמדקדק ר"ת בריש מתני' דאהלות. (תוספות בבא קמא ב ע"ב ד"ה דאילו)

3. עיין רש"י (פסחים יד ע"ב ד"ה חרב).

4. בהמשך המאמר, נדון בשאלה אלו תחומים תלויים ב'טומאת המת' ואלו תחומים תלויים ב'זהות המת'.

קושיית התוספות טומנת בתוכה שתי הנחות: הנחה אחת, שדין חרב כחלל בנוי על התבנית של 'אבות ותולדות'. הנחה נוספת, שדין חרב כחלל מוגדר כמציאות של 'תולדותיהם כיוצא בהן', דהיינו שדיני החרב שווים לדיני המת עצמו.

בתשובתם, התוספות דוחים את ההנחה השנייה, וקובעים שדיני החרב אינם זהים להלכות המת. הם מוכיחים זאת מהדין של 'כלים בכלים', דהיינו כלי שנוגע בחרב כחלל שטומאתו נחלשת כך שהנוגע בכלי זה נטמא טומאת ערב ולא טומאת שבעה. טענת התוספות היא שהיחלשות הטומאה בכלי השני מעידה שמעמד הכלי המקורי, החרב כחלל, שונה ממעמד המת עצמו, ומכאן שאף בנוגע לדין חרב כחלל נאמר הכלל ש'תולדותיהן לאו כיוצא בהן'.

גישה אחרת ביישוב קושיה זו עולה בגיליון התוספות, המובא בשיטה מקובצת:

ונראה דלא קשה, דתלמודא מבעיא ליה בנזקין, דילמא כולהו כיוצא בהן או לא. והיינו דאמר: גבי טומאה קיימא לן דכולהו לאו כיוצא בהן, כי אם אחד דיצא מהכלל גבי חרב. (שיטה מקובצת, בבא קמא ב ע"ב ד"ה כתוב בתוספות)

לפי תירוץ זה, דין חרב כחלל מהווה דוגמה למקרה של 'תולדותיהן כיוצא בהן', אך הגמרא דיברה על דרך הרוב ולא הזכירה מקרים יוצאי דופן. נמצא, שבניגוד לשיטת התוספות, לפי גיליון התוספות דיני החרב כחלל שווים לדיני המת עצמו, והיינו שמדובר ב'אבי אבות הטומאה', ורק מכיוון שמדובר בתופעה חריגה, היא לא הוזכרה בגמרא.⁵

דרך נוספת להתמודד עם קושיית התוספות היא לחלוק על ההנחה הראשונה, דהיינו, לנקוט שההלכה של חרב כחלל אינה בנויה בתבנית 'אבות ותולדות' כלל, ומשום כך היא אינה מוזכרת בסוגייה בבבא קמא. גישה זו עשויה להתבאר באחד משני אופנים.

אופן אחד, שחרב כחלל אינו שלב עצמאי בשרשרת ההיטמאות, אלא חלק בלתי נפרד מהמת עצמו. לפי הצעה זו, ניתן לראות את החרב כחלל כדבר הנטפל למת, בדומה להלכה של טומאה בחיבורין, ומשכך הנגיעה בחרב מטמאת בטומאת שבעה כנגיעה במת עצמו. התוספות ר"ד מעלה את ההבנה דומה לגבי טומאה בחיבורין:

ומשני לא קשיא, כאן בחיבורי אדם באדם, וכאן בחיבורי אדם במת. פירוש, היכא אמרינן טומאה בחיבורין דאורייתא היא, מיחשבא כחדא בחיבורין אדם

5. יש מקום להסתפק כיצד גיליון התוספות יסביר את הדין של 'כלי בכלי', שממנו הוכיחו התוספות שמעמד החרב אינו דומה למעמד המת. ונראה להסביר שהיחלשות הטומאה במקרה של כלי בכלי אינה נובעת ממעמד החרב כחלל המקורי, אלא ממעבר הטומאה בין החרב לבין הכלי. והיינו, שבדין חרב כחלל נדרש מגע בין כלי לאדם, וזאת מכיוון שכלים בהגדרתם מיועדים לשימוש האדם ולכן ניתן לראותם כבטלים לאדם, וממילא הטומאה מתרחבת לכלי מבלי להיחלש. תופעה זו אינה שייכת במגע של כלי בכלי, ולכן הטומאה נחלשת.

במת, ועוד נוגע בטומאה אחרת, התם ודאי חשבינן לשתי טומאות כחדא; אבל חיבורי אדם באדם, כגון שמעון שנגע בראובן בעוד שראובן מחובר במת, לא חשבינן להו כחדא, ולמימר דכאלו נגע שמעון במת דמי. (תוספות רי"ד עבודה זרה לז ע"ב ד"ה דאורייתא)⁶

לאור הבנה חדשה זו, ניתן להבין את חידושו המפתיע של הרמב"ן, שלפיו הייתה אפשרות עקרונית לומר שחרב כחלל אין לו טהרה כלל, בדומה למת עצמו:

ואי הוה כתיב ליה התם, הו"א להכי אקשיה רחמנא לומר לך כי היכי דחלל אין לו טהרה ה"נ חרב אין לו טהרה, כתביה רחמנא גבי מאהילים, ולעולם לענין נגיעה אבל לא לטמא באהל. (רמב"ן בבא בתרא כ ע"א ד"ה ואיבעית אימא)

חרב כחלל עובר תהליך של ביטול למת, וממילא הוא מוגדר כטפל למת ואין לו טהרה במקוה.⁷

אופן נוסף, הוא להבחין בין שני מודלים של היטמאות בעולם של טומאה וטהרה. מודל אחד של 'השתלשלות' טומאה, ומודל נוסף של יצירת 'מקור חדש' של טומאה.⁸ המודל הראשון מתבסס על תהליך של השתלשלות טומאה מחפץ טמא לחפץ טהור, שכתוצאה ממנו נחלשת עצמת הטומאה. מודל זה בנוי על התבנית של 'אבות ותולדות', שבו עוסקת הסוגייה בבבא קמא. לעומת זאת, המודל השני מורכב מתהליך של יצירת מקור חדש של טומאה כתוצאה ממגע עם חפץ טמא. מודל זה אינו כרוך בהיחלשות דרגת הטומאה. לאור

6. עיין עוד במפרש על מסכת נזיר (מב ע"ב ד"ה ואי מדאורייתא וד"ה הכי גרסינן) וברמב"ם (הלכות טומאת מת פ"ה ה"ב).

7. מנגנון הביטול עשוי לבאר תופעה ייחודית נוספת בטומאת מת, והוא טומאת אוהל המת. לפי הצעה זו, הנכנס לאוהל נטמא ישירות מהמת עצמו בעקבות פעולת האהלה. אולם, ייתכן שההבנה הזאת תלויה במחלוקת התנאים בפרק הראשון של מסכת אהלות (א, ד), בשאלה האם אוהל נחשב שלב נפרד בשרשרת ההיטמאות, כאשר לדעת חכמים שסוברים ש"אין האהל מתחשב" הנכנס לאוהל נטמא ישירות מהמת עצמו (להרחבה בנושא זה, עיין פירוש הר"ש על המשנה הזאת, ובמאמרי: "חלון בטומאת אוהל – צוהר להבנות השונות ביסוד טומאת אוהל", מעלין בקודש מב). עם זאת, יש לציין שבמשניות נוספות בפרק הראשון באוהלות (עיין משניות ב' וג') מבואר שטומאת חרב כחלל נחשב שלב נפרד בשרשרת ההיטמאות, וניתן אפוא להסיק מכך שהחרב מוגדר כטומאה עצמאית מהמת עצמו, בניגוד להצעתנו כעת. מנגד, ניתן להבין את ספירת שלבי ההיטמאות באופן פחות מהותי, כך שגם אם בייחס להלכותיו החרב נידון כחלק בלתי נפרד מיחידת המת, הרי שהוא עדיין נספר כשלב עצמאי בשרשרת ההיטמאות משום שהוא אינו חלק מגוף המת. בהתאם לכך, אף את מחלוקת התנאים לגבי טומאת אוהל המת ניתן להבין כשאלה נקודתית האם השפוד נחשב כחלק מגוף האוהל, ולא כמחלוקת עקרונית ביסוד טומאת אוהל (עיין פירוש הרמב"ם על המשנה).

8. להרחבה עיין שיעורי הרב אהרון ליכטנשטיין (טהרות, בפרק 'מושגי יסוד (ב)' עמ' 24-25, ובפרק 'מניין בטומאה' עמ' 84-85), ומנחה טהורה (לרב דני וולף; בפרק 'מעבירים ומגדירים', עמ' 26 והלאה).

חרב כחלל - צוהר להבנות שונות ביסוד טומאת מת

זאת, ניתן להבין שהטומאה של חרב כחלל שייכת למודל השני של היטמאות, וממילא יובן שביחס לטומאה הזאת, 'תולדותיהן כיוצא בהן'.⁹

ניתן לסכם, שבהבנת המנגנון של חרב כחלל קיימות שלוש גישות מרכזיות:

- א. החרב **טפל למת** והנוגע בו נטמא ישירות מהמת עצמו.
- ב. החרב נטמא מהמת בעקבות תהליך של **השתלשלות טומאה**.
- ג. החרב הוא **מקור עצמאי של טומאה**, שמעמדו זהה למעמד המת.

נראה כי מעמד החרב כחלל יושפע בהתאם למנגנון המדובר. והיינו, שלפי הגישה הראשונה, מעמד החרב **זהה** למעמד המת עצמו, ואילו לפי הגישה האמצעית והאחרונה, החרב נטמא **בטומאת מת אך ללא זהות המת**.

ב. חרב כחלל כאב טומאה עצמאי

חיזוק אפשרי להבנה שרואה בחרב כחלל מקור עצמאי של טומאה עולה מקריאת פסוקי התורה, שמזכירים מספר מקורות של טומאה, ואחד מהם הוא החרב כחלל:

זאת התורה אדם כי ימות באהל כל הבא אל האהל וכל אשר באהל יטמא שבעת ימים... וכל אשר יגע על פני השדה כחלל חרב או במת או בעצם אדם או בקבר יטמא שבעת ימים. (במדבר יט, יד-טז)

התורה מזכירה את ארבעת המקורות של טומאה - חרב כחלל, עצמות,¹⁰ אוהל וקבר - לצד המת עצמו, ולכאורה ניתן ללמוד מכך שדוגמאות אלו מוגדרות כמקורות עצמאיים של טומאה. יוצא אפוא שהחרב כחלל הוא מקור עצמאי של טומאה.

ואכן, הרמב"ם בהקדמה לסדר טהרות מונה את חרב כחלל, וכן את שאר הדוגמאות המוזכרות בפסוק, כאבות טומאה לצד המת עצמו, ומשתמע אפוא שמדובר במקור חדש של טומאה כפי שעולה בפסוקי התורה:

וטומאת מת, יש בה תשעה אבות, והם: שהמת עצמו אב הטומאה... וכן הקבר הוא אב הטומאה. ואדם שנטמא במת גם הוא נקרא אב, וכן כלים הנוגעים בו הם אב הטומאה, וכן כלים הנוגעים במת, ואדם הנוגע בהן, וכלים שנגעו באותו האדם, כל אחד משלשה אלו אב הטומאה, כלומר הכלים הראשונים והאדם והכלים השניים. (פירוש המשניות לרמב"ם, הקדמה לסדר טהרות)

9. הבנה דומה העלה בחידושי הרמב"ן (עבודה זרה לז ע"ב ד"ה הא דאמרינן) ביחס לטומאה בחיבורין, וזאת בניגוד להבנת התוספות רי"ד לעיל. כמו כן, התלבטות דומה עולה לגבי טומאת בגדים של אדם שנוגע בזב, עיין במשנה (אהלות פ"א מ"ה) ובפירושי הר"ש והרא"ש.
10. נציין שלפי הספרי (חוקת פיסקא קכו), 'עצם אדם' פירושו אבר מן החי.

לצד זאת, ייתכן שההבנה הנוכחית תלויה במקור הדין של חרב כחלל. בכמה מהסוגיות בתלמוד הבבלי, מבואר שדין חרב כחלל נלמד מההיקש של המילים 'חלל' ו'חרב'. כך עולה לדוגמה מהגמרא במסכת פסחים:

דרחמנא אמר בחלל חרב - חרב הרי הוא כחלל. (פסחים יד ע"א)¹¹

אולם, במשנה תורה בהלכות טומאת מת, מביא הרמב"ם לימוד אחר:¹²

כלים שנשמאו במת, בין במגע בין באהל, הרי הן לנוגע בהן כנוגע במת עצמו: מה המת מטמא הנוגע בו, בין אדם בין כלים, טומאת שבעה - אף כלים שנשמאו במת, הם והכלים או האדם שיגע בהן טמאין טומאת שבעה, שנאמר: בחלל חרב או במת, מפי השמועה למדו שהחרב כמת. (רמב"ם, טומאת מת ה, ג)

מבואר בדבריו שמקור הדין של חרב כחלל אינו ההיקש בין המילים 'חרב' ו'חלל', אלא ההיקש בין המילים 'בחלל חרב' והמילה 'מת'. נמצא שבעוד לפי הדרשה שמופיעה במשנה תורה, הביטוי 'בחלל חרב' מתייחס כולו לדין חרב כחלל, וההיקש ל'מת' מלמד שהחרב נידון כמת - הרי שלפי הדרשה שמופיעה בבבלי, המילה 'חרב' מתייחסת לחרב כחלל והמילה 'חלל' מלמדת שדינו כמת.¹³

לאור זאת, ייתכן להציע שההבדל בצורת הדרשה משליך על הבנת אופי הדין של חרב כחלל. מהדרשה של הרמב"ם במשנה תורה, נראה שחרב כחלל מוגדר כאב עצמאי של טומאה לצד המת עצמו והאבות האחרים המוזכרים בפסוק. בעוד מהדרשה של הבבלי עולה הבנה אחרת, לפיה החרב כחלל אינו מעמד עצמאי של טומאה, אלא הוא נטמא כתוצאה מתהליך העברת טומאה או כנטפל למת עצמו.

ואמנם, בעוד שמניסוחו של הרמב"ם בתחילת ההלכה שבו הוא כותב שהנוגע בחרב כחלל הוא "כנוגע במת עצמו", ניתן להבין שהחרב נטפל למת והנגיעה בו דינו כנגיעה במת עצמו - הרי שבהמשך דבריו מבואר שהשוואה זו מכוונת כלפי תוצאת הדין בלבד, והיא

11. לימוד דומה מופיע בפירוש המשניות של הרמב"ם מסכת אהלות פ"א מ"ב, ועיין בהערה 14 להלן.

12. דרשה דומה ניתן למצוא בילקוט שמעוני (פרשת צו רמז תצט): "אמר ר' חסדא לא שנו אלא שנטמאה סכין בטמא מת דרחמנא אמר בחלל חרב או במת חרב הרי הוא כחלל", וכן הוא בחלק מגירסאות הכת"י לגמרא בפסחים דף עט. [מבדיקה באתר 'הכי גרסינן'], שהיא המקור ל'ילקוט שמעוני'. זאת כמובן בניגוד לגמרא בניזיר דף נג: שלומדת הלכה אחרת מהמילים 'או במת'.

13. בספרי (חוקת פיסקא קכז) מופיע דרשה עמומה שעשויה להתפרש לשני הכיוונים: "בחלל חרב, בא הכותב ולימד על החרב שטמאה טומאת שבעה".

אינה מעידה על אופייה ומהותה של ההלכה. הווה אומר, למרות שחרב כחלל הוא אב טומאה בפני עצמו, הרי שהנגיעה בו מטמאת בטומאת שבעה בדומה לנגיעה במת עצמו.¹⁴

ג. שתי הלכות של חרב כחלל

המשניות בתחילת מסכת אהלות מזכירות שתי הלכות של חרב כחלל:

שלשה טמאין במת שנים טמאין טומאת שבעה ואחד טמא טומאת ערב ארבעה טמאין במת שלשה טמאין טומאת שבעה ואחד טמא טומאת ערב... כיצד שלשה כלים הנוגעים במת וכלים בכלים טמאין טומאת שבעה השלישי בין אדם ובין כלים טמא טומאת ערב... כיצד ארבעה כלים נוגעין במת ואדם בכלים וכלים באדם טמאין טומאת שבעה הרביעי בין אדם בין כלים טמא טומאת ערב.
(משנה, אהלות א, א-ג)

ההלכה הראשונה ('שלושה טמאין') קובעת שכלי שנוגע במת דינו כמת, והנוגע בכלי נטמא טומאת שבעה. ההלכה השנייה ('ארבעה טמאין') קובעת שכלי שנוגע בטמא מת דינו כ'טמא מת', והנוגע בו נטמא טומאת ערב.

הספרי מביא מקור נפרד לכל אחת משתי ההלכות:

בחלל חרב, בא הכתוב ולימד על החרב שטמאה טומאת שבעה והנוגע בה טמא טומאת שבעה... הא למדנו לכלים ואדם. כלים ואדם וכלים מנין? ת"ל: וכבסתם בגדיכם ביום השביעי וטהרתם (במדבר לא כד) הא למדנו לכלים ואדם וכלים.
(ספרי, חקת פיסקא קכז)

14. כמו כן, נראה לדחות את ההבנה שהצענו בדברי הרמב"ם בהקדמתו לסדר טהרות, שהרי בהמשך דבריו הרמב"ם מונה אף את טמא מת (האדם שנטמא במת) כאב הטומאה, ונראה דחוק להסביר שאף טמא מת מוגדר כמקור עצמאי של טומאה. לאור זאת, מסתבר יותר להבין שהרמב"ם כאן מציג הבנה חדשה של המושג 'אב טומאה', שבשונה מההבנה המקובלת שרואה במושג זה ביטוי למקומו של הטומאה בשרשרת ההיטמאות ('אבי אבות הטומאה', 'אב הטומאה' וכו'), הרי שלהבנת הרמב"ם 'אב טומאה' פירושו כל דבר שביכולתו לטמא אחרים. מכיוון שכך, מובנת קביעת הרמב"ם שגם המת וגם טמא מת נקראים 'אב הטומאה', שהרי בשניהם היכולת לטמא אחרים. לאור ההבנה המחודשת הזאת, ניתן להציע יישוב נוסף לקושיית התוספות בבבא קמא לגבי הדין של חרב כחלל. טומאת חרב כחלל שביכולתה לטמא אחרים מוגדרת כ'אב הטומאה', וממילא היא אינה שייכת לדיון של הגמרא בבבא קמא לגבי מעמד התולדה שהיא טומאה שאין ביכולתה לטמא אחרים. השלכה משמעותית נוספת של ההבנה הזאת הוא בנוגע לטומאת אוכלין ומשקין, שהרי אם 'תולדה' פירושה טומאה שאינה מסוגלת לטמא אחרים הרי שטומאת אוכלין ומשקין שנטמאת מהתולדה מתפרשת בהכרח כמערכת חדשה של טומאה שפועלת בצורה אחרת לחלוטין, ואכמ"ל בזה.

מהמילים 'בחלל חרב' בפרשת חוקת, לומדים את ההלכה של כלי שנוגע במת עצמו, ומהמילים 'וכבסתם בגדיכם' בפרשת מטות, לומדים את ההלכה של כלי שנוגע בטמא מת. לכאורה, שתי הדרשות של הספרי מלמדות ששתי ההלכות נבדלות במהותן.

אולם, בשתי סוגיות במסכת פסחים מובאת הדרשה מהפסוקים בפרשת חוקת כמקור להלכה של חרב כחלל הנוגע בטמא מת. הגמרא עוסקת בנר מתכת שנגע בטמא מת:

אמר רב יהודה: הכא בנר של מתכת עסקינן, דרחמנא אמר בחלל חרב - חרב הרי הוא כחלל, והויא ליה אב הטומאה, וקסבר: שלישי מותר לעשותו ראשון.
(גמ' פסחים יד ע"א)

רש"י מפרש:

בחלל חרב - הקיש חרב לחלל, מתכת שנגע במת, הרי הוא אבי אבות הטומאה כמת עצמו, ושנגע בטמא מת - הרי הוא אב הטומאה כמוהו, גזירת הכתוב הוא.
(רש"י, פסחים יד ע"ב ד"ה חרב)

כך מבואר גם בסוגיה העוסקת במחט שנמצאה בבשר הקרבן:

ולרב, דאמר כגון שאבדה לו מחט טמא מת והכירה בבשר, כיון דאמר מר: בחלל חרב - חרב הרי הוא כחלל, אדם וכלים נמי ליטמא.
(פסחים יט ע"ב)

רש"י מפרש שהמחט נגעה באב הטומאה:

מחט של טמא מת - שהוא אב הטומאה, והמחט עצמו אב הטומאה, דחרב הרי הוא כחלל.
(רש"י, פסחים יט ע"ב ד"ה מחט)

נמצאנו למדים שלדעת הבבלי, שתי ההלכות של חרב כחלל נלמדות ממקור אחד, וניתן אפוא להסיק מכך שבאופן עקרוני מדובר בהלכה אחת של חרב כחלל.¹⁵

ראיה נוספת להבנה זו עולה ממחלוקת הראשונים בשאלת סוג הכלי שנאמר בו דין חרב כחלל: לרבינו תם בכלי מתכת בלבד,¹⁶ ולר"י מסימפונ"ט (הריב"מ"ץ) גם בכלי שטף:¹⁷

אומר רבינו תם דכל כלים דמתני' בכלי מתכות מיירי, דקי"ל חרב הרי הוא כחלל... והרב רבי יצחק מסימפונ"ט פירש דכלי מתכות אינם משונים משאר כלים, והא דדרשינן בנזיר פרק כהן גדול (נג ע"ב) מדכתיב בחלל חרב דחרב הרי הוא כחלל, לאו דוקא חרב דהוא הדין כל כלים... וכל סדר השנוי דשלשה וארבעה בכל הכלים גזירת הכתוב הוא... והשתא מדדריש ליה מוכבסתם

15. אכן, עיין בביאור הגר"א (יו"ד סי' שסט אות ב) שמחק את הדרשות האלו, וזאת לאור המבואר בספרי, ולהלן יובאו דברי הר"י מסימפונ"ט שמשמית אותן מסיבה אחרת.
16. וכך גם סובר רש"י בכמה מקומות בש"ס (פסחים יד ע"ב ד"ה בחלל, ועוד).
17. וכך גם סובר הרמב"ם (הל' טומאת מת פ"ה ה"ג).

בגדיכם, שמע מינה דחרב לאו דוקא... והא דדריש לה בסיפרי מוכבסתם איכא לאוקומה בכלי מתכות כגון תכשיטי זהב וכסף כדאשכחן גבי בגדי כהונה, דכתיב (שמות כח): ואלה הבגדים אשר יעשו, וקא חשיב חשן ואפוד ומעיל, וציץ הוא טס של זהב. (ר"ש, אהלות א, ב)

מוקד מרכזי במחלוקת הזאת עולה בייחס לדרשות הספרי שצוטטו לעיל, כאשר כל אחד מהראשונים מנסה לגייס את דרשות הספרי כהוכחה לשיטתו. רבינו תם מביא את הדרשה מ'חרב כחלל' כהוכחה לשיטתו, שהרי חרב הוא דוגמא לכלי מתכת, ואילו את הדרשה מ'וכבסתם בגדיכם' הוא מעמיד בסוגי כלי מתכת הנקראים בגד. מאידך גיסא, הר"י מסימפונט מוכיח את שיטתו מהדרשה מ'וכבסתם בגדיכם', שלכאורה כוללת כלי שטף, ואילו את המונח 'כחלל חרב' הוא מסביר כדוגמה בעלמא.

אמנם, קריאה פשוטה בדרשות הספרי מזמנת הבנה שלישת וחדשה שמבחינה בין שתי הלכות של חרב כחלל. הלכה אחת שעוסקת בכלי שנגע במת עצמו, שמקורו בפסוק של 'כחלל חרב', וקיימת בכלי מתכות בלבד. הלכה נוספת שעוסקת בכלי שנגע בטמא מת, שמקורו בפסוק 'וכבסתם בגדיכם', וקיימת אף בכלי שטף. אולם, מכך שהראשונים לא העלו את האפשרות הזאת, ניתן להסיק שלדעתם שתי הדרשות של בספרי עוסקות בהלכה אחת של חרב כחלל, בדומה לגישת הבבלי.

ביסוד העניין, נראה להציע שמדובר במחלוקת עקרונית בהבנת אופי הדין של חרב כחלל, וכדלהלן. הבבלי סבור שההלכה של חרב כחלל מבוססת על טיב היחס בין אדם וכלים בעולם של טומאת מת, דהיינו, שהכלי נטפל לאדם ונטמא בטומאתו. מכיוון שכך, שתי דרגות הטומאה שבהן מיושם דין זה, המת עצמו וטומאת מת, נתפסות כביטויים שונים של רעיון אחד, כמבואר בלשונו של הר"ש (אהלות פ"א מ"א): "וכלי מתכות בטומאת מת, דינן שיעשה כדבר שהוא נוגע - אם נגע במת דינן כמת, ואם נוגע בטמא מת נעשה כטמא מת".¹⁸ לעומת זאת, הספרי תופס את ההלכה של חרב כחלל כיצירת מקור חדש של טומאה, וממילא שתי דרגות הטומאה שבהן מיושם הלכה זו נבדלות במהותן.

עם זאת, נראה להעלות הבנה נוספת בשיטת הספרי, וזאת בעקבות שיטתם של שניים מהראשונים בנוגע לטומאה חרב כחלל. הראב"ד מחדש שהדין של חרב כחלל נאמר בשני אופנים שונים, או בחרב ממש או בשאר כלים המחוברים למת או לטמא מת¹⁹:

18. לחילופין, ניתן להציע שמדובר בתופעה הרגילה של העברת טומאה אלא שהמעבר בין אדם וכלים אינו כרוך בהחלשת הטומאה, וכפי שהצענו בהערות לעיל.

19. עיין גם השגות הראב"ד הלכות טומאת מת פי"ח הל' ז והלכות נזירות פ"ז הל' ח, וחידושי הראב"ד עבודה זרה לז ע"ב ד"ה אמר לה רבא. נציין שכך מדויק לכאורה מלשון המשנה באוהלות (א, ב) ש"כלים הנוגעים במת", ולא כתוב "כלים שנגעו במת", ועיין באריכות במאמרו של הרב עזריה אריאל (מעלין בקודש, גיליון י"ז, "חרב הרי הוא כחלל") שהביא ראיות נוספות להבנה הזאת.

א"א אנו אין לנו אלא בחרב או בחבורין בשאר כלים, וכל המקראות אינן אלא בחבורין. (השגות הראב"ד, הל' טומאת מת ה, ג)

בתוך דבריו, הראב"ד מוסיף ש'כל המקראות' שנאמרו לגבי חרב כחלל עוסקים בטומאה בחיבורין, אך לפי זה עולה השאלה, מניין למד את ההלכה הנוספת של חרב כחלל שלא בחיבורין. המשנה אחרונה מבאר שכוונת הראב"ד לכל המקראות למעט הפסוק של 'חלל חרב'²⁰:

ונראה דמדאורייתא קאמר דכל המקראות חוץ מחלל חרב הם בחבורין. והמקראות הם כל הורג נפש שלא הזכיר כאן חרב וכן וכבסתם בגדיכם כולהו בחבורין כדפי' לעיל, אבל חלל חרב שלא בחבורין. (משנה אחרונה, אהלות א, ג)

נמצאנו למדים שאלבא דהראב"ד, נאמרו שתי הלכות נפרדות בדין חרב כחלל, בדמיון מסוים לשיטת הספרי: א. טומאת חרב שנגע במת, אף שאינו מחובר, שמקורה בפסוק 'חלל חרב' ב. טומאת שאר כלים המחוברים למת או לטמא מת, שמקורה בפסוק 'וכבסתם בגדיכם'²¹.

שיטה דומה עולה בפירוש הר"ש (שם) בשם הר"י מסימפונ"ט שמחדש שהדין של חרב כחלל נאמר דווקא בכלי שנהרג בו המת:

גם פירש דחרב הרי הוא כחלל, היינו דוקא היכא דנחלל בו המת, לא שנא חרב ולא שנא כלי שטף, כולם שוין אם נהרג בו נעשה אבי אבות.

והנה, נראה כדבר ברור שהתנאי הזה נאמר דווקא לגבי ההלכה הראשונה שעוסקת בכלי שנגע במת עצמו, שמקורו במילים 'חלל חרב' שאותן הוא מפרש כחרב שנחלל בו המת, ולא לגבי ההלכה הנוספת של כלי שנגע בטמא מת, שנלמדת מ'וכבסתם בגדיכם'²². נמצא אפוא שהשיטה הזאת מחלקת באופן עקרוני בין שתי ההלכות של חרב כחלל. זאת ועוד,

20. אך ביאור זה מעט קשה שהרי הפסוק הזה מוזכר באותה הלכה של הרמב"ם שעליו הראב"ד משיג, ומכאן שדברי הראב"ד מוסבים אף על פסוק זה. ונראה להציע הצעה נוספת, שהראב"ד לומד את שתי ההלכות מהפסוק של 'חלל חרב' עצמו אלא שהוא מבחין בין פשט המילים של 'חלל חרב', שמלמדים על טומאת החרב אף שאינו מחובר למת, לבין הדרשה של הרמב"ם מההיקש בין המילים 'חלל חרב' ו'מת' שממנה למדים על הדין של חרב כחלל בשאר כלים שמחוברים למת, בדומה לדרשה מהפסוק 'וכבסתם בגדיכם'.

21. החזון איש באהלות (סי' כ ס"ק ח) מסתפק האם לדעת הראב"ד גם חרב שנגע בטמא מת נטמא בטומאת חרב כחלל, אך לאור ההבנה שנעלה להלן נראה ברור שההלכה הזאת אינה שייכת אלא בחרב שנוגע במת עצמו ולא בטמא במת.

22. אך עיין ברבינו חננאל פסחים יד ע"ב בשם הגאונים וכן בתוספות הרשב"א פסחים יד ע"א (ד"ה בנר של מתכת) שמפורש בדבריהם שהשיטה הזאת נאמרת אף לגבי טמא מת, ונבאר את שיטתם בהמשך המאמר.

חרב כחלל - צוהר להבנות שונות ביסוד טומאת מת

שבהמשך פירוש הר"ש מופיע שיטה נוספת בשם הר"י מסימפונ"ט, שמחלקת באופן נוסף בין שתי ההלכות של חרב כחלל:

ועוד פירש הרב רבי יצחק מסימפונ"ט בענין אחר, דשנים טמאין במת ושלשה טמאין במת מיירי בלא חיבורין, אבל ארבעה טמאין במת מיירי על ידי חיבורין, משום דקתני לה בתוספתא דומיא דזב.

מבואר בדבריו שכלי שנגע במת ('שלשה טמאין') מטמא כמת אף כשהוא אינו מחובר, ואילו כלים שמחוברים לטמא מת ('ארבעה טמאין') מטמאים כל עוד הם מחוברים. הר"י מסימפונ"ט מדמה את הדין האחרון לטומאת כלים המחוברים לאדם שנוגע בזב, שנלמדת מהפסוק 'והנגע בבשר הזב יכבס בגדיו'.²³

נראה להציע שהחילוק הנוכחי של הר"י מסימפונ"ט מתחבר לחילוק הקודם שלו, לגבי חרב שנחלל בו המת, כך שמדובר בשיטה אחת. נמצא אפוא שלדעת הר"י מסימפונ"ט, קיימות שתי דרשות נפרדות של חרב כחלל, בדומה למבואר בספרי. המילים 'חלל חרב' מלמדות שחרב שנתחלל בו המת מטמאת כמת אף כשאינה מחוברת למת, ואילו המילים 'וכיבסתם בגדיכם' מלמדים שכלים המחוברים לטמא מת מטמאים כמוהו כל עוד הם עדיין מחוברים אליו.

לאור כל האמור, נראה להוכיח משיטת הראב"ד והר"י מסימפונ"ט ששתי הדרשות של הספרי מלמדות על דינים נפרדים של חרב כחלל, שחלוקים במהותם. הלכה אחת של חרב כחלל שהיא **טומאה חדשה**, שנלמדת מהמילים 'בחלל חרב' ונאמרת בחרב בלבד, או בחרב שנחלל בו המת בלבד, ולא בשאר כלים. הלכה נוספת של חרב כחלל שמורכבת ממנגנון של **ביטול**, שנלמדת מהפסוק 'וכבסתם בגדיכם', ונאמרת דווקא בכלים המחוברים למת או לטמא מת.

ד. אופן יצירת חרב כחלל

השלכה אחת לשאלת אופי הדין של חרב כחלל היא בשאלת אופן יצירת טומאת חרב כחלל, דהיינו אלו סוגי טומאה ואלו סוגי מגע יוצרים מציאות של חרב כחלל. בסוגיות ובראשונים עולים מספר דיונים בנושא זה.

1. באוהל המת

שינוי במשנה באהלות:

23. עיין פירוש הרמב"ם למסכת אהלות פ"א מ"ה.

א"ר עקיבא: יש לי חמישי: השפורד התחוב באהל - האהל, והשפורד, ואדם הנוגע בשפורד, וכלים באדם, טמאין טומאת שבעה. החמישי, בין אדם בין כלים, טמא טומאת ערב. אמרו לו: אין האהל מתחשב. (אהלות א, ג)

הראשונים לומדים מדברי רבי עקיבא שגם כלי שנמצא באוהל המת נטמא מדין חרב כחלל, למרות שאינו נוגע במת. כך כותבים התוספות:

בחבית של מתכת - הקשה ר"ת, דחבית גופה תביא טומאה לבית אחר, דע"י אהל נעשית המתכת כחלל, להיות אבי אבות הטומאה, כדמוכח במסכת אהלות. (תוספות, בבא בתרא כ ע"א)

כך נפסק גם ברמב"ם:

כלים שנטמאו במת, בין במגע בין באהל, הרי הן לנוגע בהן כנוגע במת עצמו. (רמב"ם, טומאת מת ה, ג)

מנגד, בחידושי המאירי על מסכת שבת מובאת שיטת חכמי התוספות, שחולקים על הקביעה הזאת:

ופי' חכמי התוספות שלא אמרו חרב הרי הוא כחלל אלא כשנוגע החרב כחלל, אבל כל שלא נגע אלא שנתאה, ל אינו אלא כטמא מת דעלמא. ומ"מ, בפרק הזורק יראה שאף בטומאת אהל נאמר כן.²⁴ (מאירי, שבת יז ע"א ד"ה יש)

מבואר בדבריהם שכלי שמאהיל על גבי המת אינו נטמא בטומאת חרב כחלל, ובאופן זה הם מסבירים את שיטת רבי טרפון בסוגיה בשבת, שאיכר שמחזיק מרדע שמאהיל על הקבר אינו נטמא בטומאת שבעה.²⁵ יוצא אפוא, שלדעת חכמי התוספות, השאלה האם טומאת חרב כחלל נוצר על ידי האהלה נתונה במחלוקת התנאים: אליבא דהמשנה באהלות, טומאת חרב כחלל נוצרת באוהל המת, ואילו אליבא דרבי טרפון, טומאת חרב כחלל נוצרת על ידי מגע ישיר בלבד, ולא על ידי האהלה.²⁶

מחלוקת זו עשויה להתחבר לשאלה העקרונית, כיצד מבינים את המנגנון של טומאת חרב כחלל. לפי ההבנה שמנגנון של **ביטול**, שבעקבותיו נוצרת יחידה אחת עם המת, הרי

24. המאירי עצמו דוחה את השיטה הזאת ומתבסס על הסוגייה בשבת קא ע"ב, עיין רש"י שבת קא ע"ב ד"ה בדבר המעמידה ותוספות שם ד"ה קשרה.

25. הראשונים הציעו מספר דרכים בביאור שיטת רבי טרפון אך אכמ"ל בזה. (עיין רש"י שבת יז ע"א ד"ה ששמע השומע, תוספות שם ד"ה ששמע השומע, וחי' הרמב"ן שם ד"ה טמאוהו)

26. עיין תוספות ר"י הזקן (בהוצאת מכון אופק, שבת יז ע"א הערה 19).

שהדרישה למגע ישיר בין החרב למת הגיונית ביותר. לעומת זאת, אם דין חרב כחלל בנוי מתהליך של העברת טומאה, הרי שהדרישה הזאת הרבה פחות מובנת.²⁷

לאור זאת, יש לדון בביאור השיטה שטומאת אוהל מועילה ביצירת חרב כחלל, וניתן ללכת בשני כיוונים. יתכן שהשיטה הזאת סוברת שטומאת חרב כחלל בנויה על המנגנון של העברת טומאה, ולכן גם טומאת אוהל מועילה לכך. לחילופין, יתכן שהשיטה הזאת מסכימה שביצירת חרב כחלל נדרש מגע ישיר עם המת, שכן מדובר במנגנון של ביטול, אלא שלדעתם גם טומאת אוהל יוצרת מגע עם המת.²⁸

והנה לאור גישת הספרי לעיל ניתן לכאורה להציע הבחנה בנידון זה בין כלים מסוגים שונים. כלומר, במקרה של טומאת חרב כחלל בכלי מתכות מעמד החרב כחלל נוצר אף באמצעות האהלה, כפי שמתרחש בדוגמה של שיפוד במשנה באהלות, משום שמדובר במעמד חדש של טומאה שנלמד מהפסוק של 'חלל חרב'. לעומת זאת, חרב כחלל בכלי שטף, שמקורה בפסוק 'וכיבסתם בגדיכם', נוצרת באמצעות מגע ישיר בלבד, שבעקבותיו הכלי נטפל למת ונטמא בטומאתו.²⁹

2. בטומאת קבר

במשניות במסכת אהלות, טומאת חרב כחלל מוזכרת בנוגע לשני סוגי טומאה: המת עצמו וטמא מת. לאור זאת, יש לדון מה הדין לגבי סוגים נוספים של טומאת מת. דיון בנושא זה עולה בהמשך דברי המאירי לעיל, כהסבר נוסף בביאור שיטת רבי טרפון:

ואני חוכך לומר שלא לומר דין חרב כחלל אלא בחרב שנתאהל עם המת או עליו דוקא, אבל לא בקבר וכיוצא בו, ושמועה זו בשנתאהל על הקבר; אלא שאין הדבר ברור בידי. (בית הבחירה, שבת טז ע"א ד"ה יש שואלים)

על פי ביאור זה, הסיבה לכך שלדעת רבי טרפון המרדע אינו נטמא בטומאת חרב כחלל, היא שהמרדע נטמא מקבר המת, וטומאת חרב כחלל לא נאמרה בטומאה קבר אלא רק בטומאת המת עצמו. המאירי אמנם מעלה זאת כאפשרות, אך בשאר הראשונים על הסוגייה עולה באופן ברור שטומאת חרב כחלל נאמרת אף בטומאת קבר.³⁰

27. לפי ההבנה השלישית שטומאת חרב כחלל היא מקור חדש של טומאה, יש מקום להסתפק האם נדרש נגיעה של ממש במת או שהיטמאות במת יוצרת את המעמד הזה.

28. כלשונו של הרא"ש (פירוש הרא"ש נדרים נג, ב): "דמשמע מגע שהוא באויר על פני השדה, והיינו אהל", ועיין בהרחבה במאמרי במעלין לקודש גיליון מ"ב, "חלון בטומאת אוהל - צוהר להבנות השונות ביסוד טומאת אוהל".

29. בהמשך המאמר נביא את חלוקה אחרת שמופיעה בחידושי המאירי שמתמקדת במעמד החרב כחלל.

30. עיין בראשונים שהובאו בהערה הקודמת.

בביאור החידוש הזה, ניתן להציע שתי גישות. גישה אחת, שמדובר בחידוש באופי טומאת קבר. דהיינו, טומאת קבר אינו סוג של טומאת מת, אלא מדובר בטומאה חדשה, וממילא לא נאמרה בה טומאת חרב כחלל, שהיא הלכה בטומאת מת בלבד.³¹ לחילופין, ניתן להסביר זאת כחידוש בטומאת חרב כחלל. דהיינו, יצירת טומאת חרב כחלל דורשת מגע בין הכלי לבין המת עצמו, ולמרות שהקבר נטמא בטומאת המת, חסרה בו זהות המת, ולכן המגע בו אינו כמגע עם המת עצמו.³²

ביסוד העניין נראה שאף הדרישה הזאת מובנת דווקא לפי הגישה שרואה בטומאת חרב כחלל מנגנון של ביטול למת, ועל כן נדרש מגע עם גוף המת, ואולי גם לפי הגישה שמדובר בטומאה חדשה שנוצרת בעקבות המגע עם המת דווקא, אך מסתברת הרבה פחות לפי ההבנה האחרונה שרואה את טומאת חרב כחלל כחלק מהתופעה הכללית של העברת טומאה.

3. בראשון לטומאה

דיון נוסף בשאלת יסוד דין חרב כחלל עולה בנוגע לדרגה של ראשון לטומאה. המשניות בתחילת מסכת אהלות מזכירות את הדין של חרב כחלל ביחס למת עצמו ולטמא מת, ומשתמע שדין זה אינו נאמר בראשון לטומאה. ואכן, כך מפורש בדברי רש"י:

חרב הרי הוא כחלל - טומאות של מת הראויות לטמא כלי.

(רש"י, חולין ג ע"א ד"ה חרב)

רש"י כותב שטומאת חרב כחלל נאמרת דווקא באותן טומאות הראויות לטמא כלי, דהיינו, המת עצמו או טמא מת.³³ מדבריו נמצאנו למדים שהדין של חרב כחלל מועיל להעלות את דרגת הטומאה, במקום שעל פי כללי הטומאה הרגילים מתרחש תהליך היטמאות בכלי, אך לא ליצור טומאה חדשה במקום שאין תהליך היטמאות כלל.

אולם, הראשונים מצטטים את שיטת רבינו חננאל שחולק על היסוד הזה, ומחדש שהדין של חרב כחלל נאמר גם בראשון לטומאה. המקור לשיטתו הוא הגמרא בחולין, שעוסקת באדם שנטמא במת ונגע בסכין שחיטה, וקובעת שהסכין שנגע בטמא מת נטמא אף הוא באב הטומאה, בגלל הדין של חרב כחלל, והבשר השחוט נטמא מהסכין:

31. נציין שכך עולה בשיטת הראב"ד, שסובר שהקבר אינו מטמא באוהל (עיין השגות הראב"ד הל' טומאת מת פ"ז הל' ד), וכן שכוהנים אינם מזהרים על טומאת קבר ונזיר אינו מגלה עליו (עיין השגות הראב"ד הל' טומאת מת פ"ב הל' ו).

32. בעניין טומאת קבר, עיין בלשון התוספות (בבא בתרא ק ע"ב ד"ה ורומן שבעה) ובפירוש הרא"ש (נזיר נג ע"ב ד"ה או בקבר), אך עיין גם במפרש על מסכת נזיר (נג ע"ב ד"ה דאמר מר).

33. עיין בגמ' בבא קמא ב ע"ב.

האי טמא דאיטמא במאי? אילימא דאיטמי במת, כחלל חרב אמר רחמנא, חרב הרי הוא כחלל, אב הטומאה הוא, לטמייה לסכין ואזל סכין וטמייה לבשר! אלא דאיטמי בשרין. (חולין ב ע"ב)

הראשונים מעירים שאף ללא הדין של חרב כחלל, נגיעת הסכין הייתה גורמת לטומאת הבשר, שהרי אוכל ומשקה נטמאים מראשון לטומאה.³⁴ כתירוץ לשאלה הזאת, הראשונים מביאים ביאורו של רבינו חננאל, שהאדם טמא בדרגת ראשון לטומאה בלבד, אלא שהסכין שנגע בו נטמא בדרגת אב הטומאה כתוצאה מהדין של חרב כחלל, אך הראשונים עצמם דוחים את החידוש הזה:

רבינו חננאל ז"ל כתב הכא דאע"ג דאיטמי בטמא מת [=האדם שנגע בסכין], נעשה אב הטומאה [=הסכין], ואי אפשר להעמידה. (רמב"ן, חולין ב ע"ב ד"ה אילימא)

בשיטת רבינו חננאל עולים שני חידושים בדין של חרב כחלל: א. דין זה נאמר אף בכלי שנגע בראשון לטומאה. ב. חרב שנטמאה מראשון לטומאה נהפכת לאב הטומאה. נמצא, שקיים הבדל משמעותי בין המקרים השונים של חרב כחלל: כלי שנוגע במת עצמו או בטמא מת נטמא כמוהו, ואילו כלי שנוגע בראשון לטומאה נעשה אב הטומאה, וטומאתו חמורה מטומאת מי שטימא אותו.

חידושו האחרון של רבינו חננאל אינו נדרש בשביל לבאר את הסוגיה, שהרי גם אם הסכין היה נטמא רק בדרגת ראשון לטומאה, כאדם עצמו, נגיעתו הייתה גורמת לטומאת הבשר. ובאמת, שבפירוש הברטנורא על המשנה במסכת פסחים מצאנו שיטה נוספת, שטומאת חרב כחלל אכן נאמר בראשון לטומאה אלא שכתוצאה מההיטמאות הכלי נהפך לראשון לטומאה:

וכל כלים חוץ מכלי חרס שנגעו בטומאת מת נעשו כמותה, אם אב אב, אם ראשון ראשון, דכתיב (במדבר י"ט) כחלל חרב, ודרשינן חרב הרי הוא כחלל, שהחרב שנגע במת נעשה אבי אבות כמת עצמו, וכשנגע בטמא מת שהוא אב נעשה גם כן החרב אב. (ר' עובדיה מברטנורא, פסחים א, ו)

ואכן, חלק מהאחרונים ביארו באופן זה אף את שיטת רבינו חננאל, ונצטט מתוך דבריו של ר' אלחנן וסרמן בספרו 'קובץ הערות':³⁵

והנה בריש חולין [ב' ע"ב] הביאו הרמב"ן ורשב"א שיטת ר"ח דבטומאת חרב הרי הוא כחלל, אם נגע כלי בראשון נעשה ראשון, וכן כתב הרע"ב בפ"ק דפסחים [מ"ו ד"ה בנר שנטמא]. ואף דראשון אינו מטמא כלי, צ"ל דהוא דוקא

34. עיין רש"י שם ד"ה חרב (בהמשך הדיבור).

35. יתכן שהמקור להבנה הזאת הוא הציטוט של שיטת רבינו חננאל בחידושי הרשב"א (ב: ד"ה אילימא) שאינו מזכיר שהכלי נעשה אב הטומאה, אך כאמור, ברמב"ן הדבר מפורש.

היכא דהכלי נעשה שני - ובכלי א"א להיות טומאת שני, אבל הכא דהכלי נעשה ראשון, אפשר לכלי לקבל טומאה גם מראשון. (קובץ הערות, סי' יט סע' ו')

נמצא, שבדין חרב כחלל בדרגת ראשון לטומאה נאמרו שלוש שיטות: א. שיטת רוב הראשונים, שטומאת חרב כחלל אינה שייכת בראשון לטומאה כלל. ב. שיטת רבינו חננאל המצוטט בחידושי הרמב"ן, שטומאת חרב כחלל נאמרה בראשון לטומאה, והכלי נעשה אב הטומאה. ג. שיטת האחרונים (רע"ב, קובץ הערות בדעת ר"ח) שדין חרב כחלל נאמר בראשון לטומאה, והכלי נעשה ראשון לטומאה, כאדם שנגע בו.

ביסוד העניין נראה שהשיטות נחלקו בהבנת המנגנון של טומאת חרב כחלל. אם טומאת חרב כחלל פועלת על פי מנגנון ההיטמאות הרגילה של העברת טומאה, אלא שהחידוש הוא שטומאת החרב אינה נחלשת - מסתבר שהטומאה הזאת אינה קיימת במקום שבו על פי כללי הטומאה הרגילים, לא אמור להתרחש תהליך היטמאות כלל, וזאת כשיטת רוב הראשונים. נמצא, שעל מנת לבאר את חידושו של רבינו חננאל, נדרשים אנו לשתי ההבנות האחרות בדין חרב כחלל.

דרך אחת להסביר זאת היא, על פי ההבנה שטומאת חרב כחלל בנויה על מנגנון של ביטול ויצירת יחידת טומאה אחת. לפי הבנה זו, כתוצאה מתהליך זה הכלי נטמא בדרגת הטומאה של האדם שנוגע בו, והיינו ראשון לטומאה, וכשיטת האחרונים. כך ניתן להסיק גם מאחד ממדרשי האגדה, שמרחיב את החידוש הזה גם לשני ושלישי בטומאה:

כחלל חרב. חרב הרי הוא כחלל אם נוגע במת, מה מת אבי אבות הטומאה, אף הוא נעשה כיוצא בו אבי אבות הטומאה, גם בנוגע במי שנטמא באב הטומאה של מת, גם הוא ראשון כמוהו, וכן אם נוגע בשני או בשלישי, נעשה כהם.

(מדרש אגדה [בבב"ר], פרשת קורח אות טז)³⁶

דרך נוספת להסביר זאת היא על פי ההבנה השלישית שחרב כחלל הוא הגדרה חדשה של טומאה. דהיינו, למרות שראשון לטומאה אינו יכול להעביר טומאה לאדם וכלים, הרי שעצם המגע עם ראשון לטומאה יוצר טומאה חדשה של חרב כחלל. לאור זאת, מובנת שיטתו המחודשת של רבינו חננאל, שהחרב נטמא בדרגת אב הטומאה למרות שהאדם שנגע בו

36. נמצא שעל פי הביאור הזה אין שום סתירה בין שיטת רבינו חננאל למבואר בגמ' בבא קמא (ב:): שאדם וכלים אינם נטמאים מולד הטומאה, שהרי ניתן לבאר שהכלל הזה נאמר דווקא לגבי המנגנון הרגיל של היטמאות, דהיינו העברת טומאה בין שני חפצים נפרדים, אך הדין של חרב כחלל אליבא דרבינו חננאל מבוסס על מנגנון אחר של ביטול. הקובץ הערות לעיל מציע הסבר אחר בשיטת רבינו חננאל, ועל פי ביאורו לא ניתן להבין את הנאמר במדרש אגדה.

טמא בדרגת ראשון לטומאה, שהרי החרב אינו נטמא ישירות מהאדם אלא עצם המפגש עם טומאת הראשון יוצר טומאה חדשה של חרב כחלל.³⁷

ה. מעמד החרב כחלל

השלכה נוספת של הדיון הזה היא בהבנת מעמד הכלי שנטמא בטומאת חרב כחלל. הראשונים דנו בשאלה הזאת במספר הזדמנויות ביחס לתחומים שונים התלויים בטומאת מת. שאלה שעולה ביחס לכל אחד מתחומים אלו היא האם טומאת חרב כחלל נידונה **כמת לכל דבר**, או שמא בתחומים מסוימים קיימת דרישה מיוחדת של **זהות המת**, ואילו החרב כחלל אינו כולל את ההגדרה הזאת.

הגמרא בנזיר דורשת את הפסוק בפרשת חוקת:

דתניא: וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת - על פני השדה - זה המאהיל על פני המת, בחלל - זה אבר מן החי ויש לו להעלות ארוכה, חרב - ה"ז כחלל. (נזיר נג ע"ב)

הר"ש מוכיח מהדרשה הזאת שחרב כחלל מטמא אף באוהל המת, בדומה למת עצמו:

דחרב נעשה כחלל אף לטמא אחרים באהל כדמוכח בנזיר פרק כהן גדול [נג ע"ב], דכולה קרא דוכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת, מוקמינן ליה התם בדברים מטמאין באהל, דתניא: על פני השדה, זה המאהיל על פני המת. בחלל, זה אבר מן החי, ויש בו כדי להעלות ארוכה. חרב, הרי הוא כחלל... משמע דהני כולהו מטמו באהל. (ר"ש, אהלות א, ג)

כך סובר גם רבינו תם:

בחבית של מתכת - הקשה ר"ת, דחבית גופה תביא טומאה לבית אחר, דע"י אהל נעשית המתכת כחלל להיות אבי אבות הטומאה כדמוכח במסכת אהלות והוי כחלל נמי לטמא אחרים באהל, דכוליה קרא דוכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב וגו' דריש לה בנזיר פרק כ"ג (נד. ושם) לענין אהל. (תוספות, בבא בתרא כ ע"א)

מאידך גיסא, הרמב"ן דוחה את ההוכחה הזאת וכותב שמשמעות טומאת חרב כחלל היא למגע בלבד ולא לאוהל:

ודחו לה להאי סייעתא, ואמרי דמשום הכי לא כתביה רחמנא הכא גבי נגיעה משום דכתיב התם והזה על האהל וגו' ואי הוה כתיב ליה התם הו"א להכי

37. הלכה דומה עולה בטומאה הדרבנן של משקין שהמגע של המשקה עם שני בטומאה מטמא אותו בדרגת ראשון לטומאה, ואכמ"ל בזה.

אקשיה רחמנא לומר לך כי היכי דחלל אין לו טהרה ה"נ חרב אין לו טהרה, כתביה רחמנא גבי מאהילים ולעולם לענין נגיעה אבל לא לטמא באהל. (חידושי הרמב"ן בבא בתרא כ ע"א)

הרמב"ן מנמק את שיטתו בפירושו על התורה:

והנראה מן הסוגיות במשנה ובגמרא, שהוא מטמא במגע ובמשא אכל אינו כמוהו לטמא באהל, שמא מצאו בו מיעוט מן הכתוב באהל "אדם כי ימות באהל", שאינו רק על האדם עצמו. ואם היה החרב שנטמא במת מטמא באהל". (פירוש הרמב"ן, במדבר יט, טז)

נימוק דומה מופיע בפסיקת הרמב"ם:

בגדים הנוגעין במת אף על פי שהן כמת לטמא אחרים שנגעו בו טומאת שבעה אינן כמת לטמא באהל ובמשא שהמשא למת עצמו אינו מפורש כמו שביארנו, ובטומאת אהל הוא אומר אדם כי ימות באהל לפיכך הנושא בגדים שנגעו במת ולא נגע בהן וכל המאהיל עליהן או שהאהילו עליו או שהיו עמו באהל הרי זה טהור. (רמב"ם, טומאת מת ה, יג)³⁸

ראשונים אלו מדייקים מלשון הפסוק 'אדם כי ימות באוהל' שטומאת אוהל שייכת ב'אדם' בלבד, דהיינו המת עצמו, ואילו טומאת חרב כחלל אינה נידונה כמת עצמו לענין זה.

ביסוד העניין נראה שהראשונים נחלקו בהבנת אופי הדין של חרב כחלל. הרמב"ם והרמב"ן סוברים שהשוואה בין החרב לחלל היא ספציפית לענין טומאת שבעה, אך באופן מהותי מעמד החרב אינו זהה למעמד החלל, ועל כן הוא אינו מטמא באוהל. לעומת זאת, רבינו תם והר"ש סוברים שהשוואה בין החרב לחלל היא השוואה עקרונית, של מעמד החרב עם מעמד החלל, וממילא החרב מטמא באוהל בדומה למת עצמו.

ו. יסוד טומאת אוהל

אמנם ניתן להבין את שיטת הרמב"ם והרמב"ן באופן נוסף, וזאת באמצעות דבריו היסודיים של הרמב"ם בהלכות טומאת מת שבהם הוא פוסק את ההלכה שמרכיבי המת מטמאים באוהל:

וכן כזית מבשר המת בין לח בין יבש כחרש מטמא כמת שלם...אבר שנחתך מן האדם החי הרי הוא כמת שלם מטמא במגע ובמשא ובאהל...אבר הפורש מן המת מטמא במגע ובמשא ובאהל כמת והוא שיהיה שלם כברייתו בשר וגידים ועצמות, חסר עצמו אם נשאר עליו בשר כזית מטמא כמת שלם...עצמות המת

38. הרמב"ם סובר שחרב כחלל אינו מטמא אף בטומאת משא משום שהטומאה אינה מפורשת בתורה, זאת בניגוד לשיטת רמב"ן שממעטת את החרב מטומאת אוהל בלבד.

שאין עליהם בשר אם נכרת בהן צורת עצמות הרי אלו מטמאין במגע ובמשא ובאהל כמת שלם שאני קורא בהם עצם אדם. (רמב"ם, טומאת מת ב, א-ח)

מדויק בדבריו שבטומאת אוהל קיימת דרישה של המת השלם, ומבואר שגם מרכיבי המת נידונים כמת השלם ולכך מטמאים באוהל. הגרי"ז מבאר אתה הזיקה בין ההלכות:

ולפי"מ שמבואר בר"מ הנ"ל דמשו"ה חרב כחלל אינו מטמא באוהל משום דכתיב אדם כי ימות באהל, פירוש דלטומאת אוהל בעינן מת עצמו, ולא סתם טומאת מת, ולפי"ז נראה דהא דכתב הר"מ (פ"ב הל"ח) עצמות המת וכו' אם נכרת בהם צורת עצמות, הרי אלו מטמאין במגע ובמשא ובאהל כמת שלם שאני קורא בהם עצם אדם ע"ש, הא דכ' הרמב"ם "כמת שלום" כוונתו הוא כיון דלטומאת אוהל בעינן "מת", ע"ז נתרכה דעצמות הן "כמת שלם", ומטמא באהל, דכל דאינו "כמת" כי אם סתם טומאת מת אינו מטמא באוהל.

(חידושי הגרי"ז, נזיר נג ע"א)

הגרי"ז מסביר ששתי ההלכות מיוסדות על יסוד אחד והוא שטומאת אוהל אינו תלוי בטומאת המת אלא ב'עצמו של המת', דהיינו **זהות המת**, וכלשון התורה "אדם כי ימות באהל"³⁹. הוזה אומר, בעוד מרכיבי המת מכילים את זהות המת ("כמת שלם") ולכן מטמאים באוהל, הרי שחרב כחלל נטמא **בטומאת המת** אך אינו מכיל את **זהות המת** ולכן הוא אינו מטמא באוהל.⁴⁰ ונראה שההבנה הזאת מסתברת בעיקר לפי הגישה שרואה את טומאת אוהל, לא כמקום ההתפשטות של טומאת המת, אלא כמקור עצמאי של טומאה, דהיינו כ'מקום המת'.⁴¹

ז. שני דינים של חרב כחלל

שיטה נוספת בייחס לטומאת אוהל בחרב כחלל מופיעה בחידושי המאירי. השיטה הזאת מציעה לחלק בין שני סוגים של חרב כחלל, חרב שנטמא **במגע** המת מטמא באוהל, ואילו חרב שנטמא **באוהל** המת אינו מטמא באוהל אלא במגע בלבד:⁴²

39. נציין שהרמב"ם בפירוש המשניות (אהלות א, ט) דורש מהפסוק 'אדם כי ימות באוהל' שאבר שאין עליו בשר כראוי אינו מטמא באוהל משום שהוא נקרא 'אדם', בדומה למיעוט לגבי חרב כחלל.

40. התבלטות דומה קיימת לגבי טומאת קבר, וכבר הובא לעיל שיטתו הייחודית של הראב"ד (השגות הראב"ד הל' טומאת מת פ"ז הל' ד) שהקבר אינו מטמא באוהל.

41. עיין בהרחבה במאמרי במעלון לקודש גיליון מ"ב, "חלון בטומאת אוהל - צוהר להבנות השונות ביסוד טומאת אוהל", ובהערה 7 לעיל.

42. עיין בדברינו לעיל שהבאנו את מחלוקת הראשונים האם חרב כחלל נוצר באוהל המת. המאירי כאן מציע דעה שלישית לפיה אמנם ניתן לייצר חרב כחלל באוהל המת אלא שמדובר בהלכה אחרת של חרב כחלל.

וי"מ שמועה זו בספינה שאינה מקבלת טומאה ומפרשי' שהשלשלת נטמא במת ומאהיל על כלים שבספינה והוא מטמא באהל המת מתורת חרב הרי הוא כחלל ואף על פי שלא נאמר חרב כחלל להיותו מטמא באהל אפשר דוקא כשנטמא החרב באהל אבל אם נטמא במגע החלל דינו כחלל לטמא אף באהל.
(בית הבחירה, שבת קא ע"ב ד"ה ספינה)

יוצא אפוא שלפי השיטה הזאת קיימים שני דינים נפרדים של חרב כחלל. חרב שנטמא ישירות מהמת עצמו מקבל את זהות המת, וממילא מטמא באוהל בדומה למת עצמו. לעומת זאת, חרב שנטמא באוהל המת, אך לא היה במגע ישיר עם המת, נטמא בטומאת המת, ולכן מטמא בטומאת שבעה, אך אינו מכיל את זהות המת, ולכן אינו מטמא באוהל. ובמלים אחרות, יש כאן חרב כ'טומאת' החלל, וחרב כ'זהות' החלל.

אולם, מתחילת דברי הר"ש שצוטטו לעיל מוכח שאף חרב שנטמא באוהל המת מטמא באוהל כמת עצמו:

ולפי מאי דקא חשיב רבי עקיבא אהל הוה מצי למימר יש לי להוסיף ששי כגון שחזר והביא השפור לתוך אהל אחר דחרב נעשה כחלל אף לטמא אחרים באהל.
(ר"ש, אהלות א, ג)

נמצאנו למדים שאם לדעת המאירי החרב כחלל מקבל את זהות המת באמצעות מגע ישיר בלבד, הרי שלדעת הר"ש חרב כחלל מקבל את זהות המת אף באמצעות תהליך היטמאות, לרבות טומאת אוהל.⁴³ בביאור המחלוקת נראה להציע שלושה כיוונים מרכזיים.

כיוון אחד, שהראשונים נחלקו בהבנת המנגנון שעליו בנוי טומאת חרב כחלל. לדעת המאירי על מנת ליצור חרב כחלל שמכיל את זהות המת נדרש מנגנון של **ביטול**, שמחייב מגע ממשי בין החרב למת. לעומת זאת, הר"ש סובר שחרב כחלל הוא מקור חדש של טומאה שחל בעצם ההיטמאות למת, לרבות טומאת אוהל, ומעמדו זהה למעמד המת.⁴⁴

סיוע אפשרי להבנה הזאת עולה במחלוקת נוספת בין האחרונים סביב שיטת רבינו תם, בשאלה האם גם חרב שנטמא מעצם כשעורה מן המת מטמא באוהל. המנחת חינוך חידש שלמרות שעצם כשעורה מטמא במגע בלבד, כלי שנוגע בו מטמא באוהל כמת עצמו:

והנה עוד רגע אדבר לדעת ר"ת שסובר דכלי מתכות מטמאים אפי' באוהל...ונראה לי דגם אם איזה כלי מתכת נטמא בעצם כשעורה במגע אף שאין

43. וכך עולה גם בקושיית רבינו חיים כהן על רבינו תם בתוספות בניזיר (להלן), ולהלן נציע ליישב את קושייתו באמצעות חילוקו של המאירי.

44. נציין שלפי דברינו כאן יוצא שמעמד עצמאי של חרב כחלל זהה למעמד המת, וזאת בניגוד למה שהוצע בתחילת המאמר לפיו דווקא המנגנון של ביטול יוצרת חרב כחלל הזהה למעמד המת, ויש לעיין בזה.

חרב כחלל - צוהר להבנות שונות ביסוד טומאת מת

העצם מטמא באוהל מכל מקום הכלי ההוא הרי הוא אבי אבות והכלי יש בה כשיעור ובודאי מטמא באוהל. אף שעיקר הטומאה שממנו נטמא הכלי לא הי' מטמא באוהל. (מנחת חינוך, מצוה רסג)

המקדש-דוד דוחה זאת בתוקף, שהרי לא מסתבר שדינו של החרב חמור מדין העצם כשעורה שממנו הוא נטמא:

והנה חרב שנגע בעצם כשעורה אפילו להשיטות דחרב מטמא באהל ודאי לא עדיף החרב מהטומאה שהוא בא מחמתה. (מקדש דוד, טהרות סי' מט)

ונראה שהאחרונים נחלקו בהבנת המנגנון של טומאת חרב כחלל, אליבא דרבינו תם. המנחת חינוך סובר שהחרב מקבל מעמד חדש של טומאה שזוהה למעמד המת עצמו, ולכן מטמא גם בטומאת אוהל. לעומת זאת, המקדש דוד סובר שהחרב נטפל למת ונטמא מטומאתו, וממילא לא יתכן שדינו של החרב כחלל חמור מטומאת המת שבו הוא נגע.⁴⁵

כיוון שני, שאמנם הראשונים מסכימים שטומאת חרב כחלל בנויה על מנגנון של ביטול, וממילא נדרש מגע ממשי עם המת, אלא שנחלקו ביסוד טומאת אוהל. לדעת המאירי טומאת אוהל אינה יוצרת מגע עם המת, ואילו לדעת הר"ש טומאת אוהל יוצרת מגע עם המת.⁴⁶

כיוון שלישי, שהראשונים נחלקו בשאלה העקרונית אלו סוגי טומאה מטמאים באוהל. לדעת המאירי, רק טומאה שחל עליו זהות המת מטמא באוהל, וכפי שהתבאר בדברי הרמב"ם והגר"ז לעיל. מכיוון שכך, דווקא חרב שנגע במת שחל עליו זהות המת מטמא באוהל, ולא חרב שנטמא באוהל המת שלא חל עליו זהות המת. לעומת זאת, הר"ש סובר שכל טומאה שחל עליו טומאת המת מטמא באוהל, וממילא גם חרב כחלל שנטמא באוהל המת מטמא באוהל המת.

ה. חובת הזאה

מחלוקת זאת משתקפת בדיון נוסף שמופיע בראשונים לגבי חובת הזאה. בגמרא בנזיר עולה שטומאת חרב כחלל אינה מחייבת את הנוגע בכלים בפעולת הזאה, למרות שהוא נטמא בטומאת שבעה:

הכי נמי מסתברא, מדקתני: וכלים הנוגעים במת, הני כלים בני הזאה אינון? אלא שמע מינה, אשאר. (נזיר נד ע"ב)

45. אך יתכן שנחלקו בהבנת טומאת עצם כשעורה, ולדעת המנחת חינוך טומאת עצם כשעורה אינו ליקוי ברמת הטומאה אלא בשיעור של המת, ואכמ"ל בזה.

46. עיין הערה 28 לעיל.

הרמב"ן מציע שהמקור להלכה הזאת הוא פשטי המקראות בפרשת חוקת:

(טז) וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת או בעצם אדם או בקבר יטמא שבעת ימים: ... (יח) ולקח אזוב וטבל במים איש טהור והזה על האהל ועל כל הכלים ועל הנפשות אשר היו שם ועל הנגע בעצם או בחלל או במת או בקבר:

פסוק טז שעוסקת בטומאת שבעת ימים מביאה את טומאת החרב כחלל, ואילו פסוק יח' שעוסקת בחובת ההזאה אינה כוללת את החרב כחלל אלא רק את הנוגע בחלל עצמו. הרמב"ן מוכיח מכאן שאין חובת הזאה בטומאת חרב כחלל:

אבל נראה לי שמאחר שריבה הכתוב חרב כחלל בפסוק ראשון לטומאה, ולא שנה אותו בפסוק שני להזאה... מכאן למדו שאינו בן הזאה, ופשט הכתוב מסייע, דכתיב: וכבסתם בגדיכם ביום השביעי וטהרתם, ללמד על כלים כאדם שמטמאין טומאת שבעה, והזהירן על טומאת שבעה וטבילה, ולא על החיטוי. אלמא אין צריכין הזאה. (חידושי הרמב"ן ב"ב כ ע"א ד"ה ואיבעית אימא)

לעומתו, רבינו תם מבאר את הסוגי הזאת על פי שיטתו שדין חרב כחלל נאמר בכלי מתכות בלבד, ומכאן הוא מקשה על שיטת הר"י מסימפונ"ט שאינו מחלק בכך:

ועוד קשה לפירושו, מהא דתנן פרק כ"ג (נד ע"א): על אלו טומאות אין הנזיר מגלח [ומזה] בשלישי ובשביעי, וקא חשיב כלים הנוגעים במת. ודייק בגמ': הני כלים בני הזאה ניהו, אלא ש"מ אשאר, כלומר אדם הנוגע בכלים (איהו) [מין] הוה בר הזאה (מאי הוי). ולדבריו, הא אמרי' דכלים ואדם טמאין טומאת שבעה, ואפי' כלים באדם וכלים, אבל לפירוש ר"ת נחא, דאע"ג דאיכא לאוקומה בכלי מתכות, משמע ליה מתני' דהתם בכל כלים. (ר"ש, אהלות א, ב)

רבינו תם מעמיד את הגמרא הזאת בכלי שטף שלא נאמר בו הדין של חרב כחלל, וממילא ברור שהוא אינו מחויב בהזאה, אך בכלי מתכת שנאמר בו הדין של חרב כחלל קיימת חובת הזאה.⁴⁷

ניתן לבאר את המחלוקת הזאת בדומה למחלוקת הקודמת. רבינו תם סובר שמעמד החרב כחלל זהה למעמד המת, ולכן הנוגע בו מחויב בהזאה, בדומה לנוגע במת עצמו. לעומת זאת, הרמב"ן סובר שמעמד החרב כחלל אינו זהה למעמד המת שכן השוואה ביניהם הוא רק לגבי טומאת שבעה, ולכן הנוגע בחרב כחלל אינו מחויב בהזאה שהרי לא נגע במת עצמו. זאת בשונה מטומאת אוהל וטומאת קבר שמחייבות הזאה משום שמעמדם זהה

47. התוספות בנזיר (נד: ד"ה ת"ש) מציעים הבנה אחרת בסוגייה שמתאימה לשיטת הר"י מסימפונ"ט, אך הציעה חילופית היא להסביר שהר"י מסימפונ"ט מסכים עם שיטתו של הרמב"ן.

למעמד המת עצמו.⁴⁸ יוצא אפוא ששיטות הראשונים כאן תואמות את שיטתם לעיל בעניין טומאת חרב כחלל באוהל המת.⁴⁹

ט. טומאת נזיר וכוהן

1. סתירת נזירות ואיסור כוהנים בטומאת חרב

שנינו בתוספתא:

כלים אדם וכלים, ארבעה כמת ושלשה בזב. כמה דברים אמורים, בתרומה ובקדשים, אבל אין הנזיר מגלח אלא על המת בלבד, ואין חייבין על טומאת מקדש וקדשיו אלא על המת בלבד. (תוספתא, אהלות א, ב)

מבואר שסתירת נזירות מתרחשת בעקבות מגע עם המת עצמו, ולא במגע עם כלים הנוגעים במת שטמאים בטומאת חרב כחלל.

כך עולה גם במשנה במסכת נזיר, שמביאה רשימה של טומאות שהנזיר אינו מגלח עליהן, וביניהן מופיע הטומאה של 'כלים הנוגעים במת', דהיינו טומאת חרב כחלל:

מתני'. אבל הסככות, והפרעות, ובית הפרס, וארץ העמים, והגולל, והדופק, ורביעית דם, ואהל, ורובע עצמות, וכלים הנוגעים במת, ובימי ספרו, ובימי גמרו - על אלו אין הנזיר מגלח, ומזה בשלישי ובשביעי. (נזיר נד ע"א)

בעקבות זאת, הרמב"ם בהלכות נזירות פוסק שנזיר שנטמא בטומאת חרב כחלל, הימים שבהם הוא טמא מת עולים לימי נזירותו:

נגע באהל המת, או בכלים הנוגעים במת, אינו מזה בשלישי ובשביעי... כדי שיעלו לו ימי טומאתו בכלי ממנין ימי נזירותו. (רמב"ם, נזירות ז, ח)⁵⁰

48. אך עיין רשימות שיעורים (לגרי"ד סולובייצ'יק) מסכת ברכות יט ע"א ד"ה ונראה דהרמב"ם.

49. ראוי לציין גם לשיטתו המחודשת של הרמב"ם בנושא זה. בהלכות נזירות (פ"ז ה"ח) הרמב"ם מחלק בין נזיר שנגע בחרב כחלל שאינו מחויב בהזאה, שבו עוסק הגמרא בנזיר לעיל, לבין אדם רגיל שנגע בטומאת חרב כחלל שמתחייב בהזאה. הרמב"ן בחידושו תמה על שיטת הרמב"ם, וכתב: "ואין דעות נוחה כלל בדבריו אלו שאין צורת הגמ' כן, שאם דין מיוחד הוא זה בנזיר אם כן צריך הוא שיהא הלכה למשה מסיני ולא הזכירו כן בגמרא". בעקבות הקושי הזה, בחידושי הגרי"ז על מסכת נזיר (נד:) בשם אביו הגר"ח הציע הבנה חדשה לפיה הרמב"ם אינו מחלק בין אדם רגיל לנזיר לגבי חובת הזאה, אלא החילוק הוא בדיון הנזיר עצמו, שלמרות שנגיעתו בחרב כחלל מטמאת אותו בטומאת מת, והוא מחויב בהזאה מדין טומאת מת, בכל זאת לא חל עליו טומאת נזירות, והוא אינו מחויב בהזאה מדין נזירות, ולכן הימים עולים לו לנזירות הטהרה.

50. עיין בהערה הקודמת בביאור שיטת הרמב"ם לגבי חובת הזאה.

כמו כן, אף הרמב"ן מביא את התוספתא ולומד ממנה שניזיר אינו מגלח על טומאת חרב כחלל, והוא מקשר זאת לדינים הנוספים של טומאת מת, שאינם נאמרים בחרב כחלל:

ושוב מצאו בתוספתא דקתני עלה במתני' דאהלות בד"א לתרומה וקדשים אבל אין הנזיר מגלח אלא על המת בלבד, ושמע מינה שאין נזיר מגלח אפילו על החרב הנוגע במת, וכן נראה מכאן שאינו כמת לאהל ולהזיה, שאם כן למה אין הנזיר מגלח עליו והרי הוא כמת לכל דבריו.

(חידושי הרמב"ן, בבא בתרא כ ע"א ד"ה ואיבעית אימא)

הרמב"ן קובע שכלל ההבדלים בין טומאת חרב כחלל לטומאת המת מלמדים שמעמד החרב כחלל אינו דומה למעמד המת עצמו, והיינו שיש כאן **טומאת מת** ללא **זהות המת**. נימוק דומה מופיע בדברי התוספות:

וכלים הנוגעים במת - דכי ימות מת עליו אמרה תורה. (תוספות, נזיר נד ע"א)

התוספות לומדים את ההלכה הזאת מלשון הפסוק לגבי טומאת נזיר של "כי ימות מת עליו", ואפשר שכוונתם לסברת הרמב"ן, שבטומאת חרב כחלל חסרה זהות המת. ואולם, ייתכן גם שמתגלמת בדברי התוספות הבנה אחרת בטומאת חרב כחלל, שעוד נחזור אליה בהמשך.

לעומת זאת, רבינו תם סובר שהנזיר מגלח על טומאת חרב כחלל, ואת המשנה בניזיר הוא מעמיד בשאר כלים שאינם כלי מתכת, וזאת בהתאם לגישתו הכללית, שלפיה החרב כחלל מכיל את **זהות המת**:

וא"ת, ולישני ליה דהני כלים בכלי מתכות מיירי, דאדם הנוגע בהם טמא טומאת ד', ובעי הזאה ג' וד', דחרב כחלל. ואור"ת דע"כ לא מתוקמא מתני' בכלי מתכות, דאם כן הנזיר מגלח, דחרב הרי הוא כחלל. (תוספות, נזיר נד ע"ב ד"ה ת"ש)

דיון דומה עולה סביב ההלכה של טומאת כוהנים. התוספתא במסכת מכות עורכת השוואה בין טומאת נזיר לטומאת כוהנים:

זה הכלל: כל טומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה, לוקה עליה את הארבעים; וכל טומאה מן המת שאין הנזיר מגלח עליה, אין לוקה עליה את הארבעים. (תוספתא, מכות ד, יז)

נמצא, שלשיטת הרמב"ם והרמב"ן שהנזיר אינו מגלח על טומאת חרב כחלל, אף הכוהן אינו לוקה עליו. כך אכן פוסק הרמב"ם בהלכות אבל:

אבל נוגע הוא בכגדים שנגעו במת אף על פי שמיטמא בהן טומאת שבעה.

(רמב"ם, אבל ג, ב) ⁵¹

כך כותב גם הרמב"ן בפירושו לתורה:

וא"כ הרי החרב כחלל לטמא במגע טומאת שבעה, אבל לא לטמא באהל, ולא להצריכו הזאה, ואין הנזיר מגלח עליו, ואין הכהן מוזהר ממגעו כלל. (פירוש הרמב"ן, במדבר יט, טז)

כמו כן, לשיטת רבינו תם שהנזיר מגלח על טומאת חרב כחלל, ניתן לכאורה להסיק שאף כוהנים לוקים על הטומאה הזאת. אך רבינו חיים, אחד מבעלי התוספות, דחה את האפשרות הזאת משום שכתוצאה מכך יאסר על כוהנים להיכנס לכל הבתים, שהרי יש להניח שברוב הבתים נמצאים חלקים העשויים מברזל ששהו לפחות פעם אחת באוהל המת ונטמאו בטומאת חרב כחלל, וממילא הבית כולו נטמא בטומאת אוהל:

ושלח לו רבינו חיים כהן: איזה בית אשר תבנו לי דאין נזיר מגלח עליו, ה"ה דכהן מוזהר עליו. ואין לך בית שאין בה שום כלי מתכות שהיה באהל המת, או שום מסמר, כדאמר ר' במס' שמחות (פ"ד הכ"א): כל טומאה שהנזיר מגלח עליה, כהן מוזהר עליה. (תוספות, נזיר נד ע"ב ד"ה ת"ש)

עם זאת, היראים העיד שרבינו תם אסר לכוהנים להיטמא בטומאת חרב כחלל, שהרי החרב כחלל נידון כגוף המת: ⁵²

וחרב שנטמא במת, דאמרינן חרב הרי הוא כחלל, אף על פי שהיא אינה גופו של מת, מאחר שהקישתו תורה לחלל כגופו של מת חשבינן ליה, וכהן מוזהר עליהן, שהרי יש לדקדק שהנזיר מגלח עליה... אני ראיתי לחילוק ⁵³ רבינו יעקב זצ"ל שאסר כאשר כתבתי למעלה, ופסקתי אחריו כדבריו.

(ספר יראים, סי' שכב) ⁵⁴

כדי ליישב את קושיית רבינו חיים כהן, ניתן להציע גישה דומה לזאת שמופיעה בחידושי המאירי לעיל, דהיינו, לחלק בין חרב שנגע במת וחרב שננטמא באוהל המת. כוונת היראים היא שכוהן מוזהר על חרב שננטמא ישירות מהמת משום שחל עליו זהות המת, ואילו

51. נציין שבדברי הרמב"ם, ובדברי הרמב"ן להלן, עולה שכוהנים אינם מוזהרים על טומאת חרב כחלל כלל, ועיין עוד רמ"א יורה דעה סי' שסט סעי' א.

52. כך כתב גם הגר"א (ביאור הגר"א יורה דעה סי' שסט) בהבנת שיטת רבינו תם.

53. נראה שהמילה הזאת מיותרת.

54. וכך כתב גם בחי' הריטב"א בבא בתרא (כ. ד"ה ואי בעית אימא).

קושיית רבינו חיים הוא מחרב שנטמא באוהל המת, שנטמא בטומאת המת אך אינו מכיל את זהות המת, ולכן הכוהן אינו מוזהר עליו.⁵⁵

2. יסוד איסור טומאת מת בכוהן ונזיר

נמצאנו למדים מדבריהם של הראשונים, שבדומה לטומאת אוהל וחובת הזאה, אף התחומים של טומאת כוהנים ותגלחת נזיר תלויים בזהות המת ולא בטומאת המת, אלא שנחלקו האם החרב כחלל מכיל את זהות המת. ואכן, הבנה זו עולה בפסוקי התורה העוסקים באיסורים אלו. התורה מגדירה את האיסור של טומאת כוהנים באופן הבא:

(א) וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אֶהֱרֹן וְאֶמְרָתְךָ אֲלֵהֶם לִנְפֹשׁ לֹא יִטְמָא בְּעִמּוֹ... (ד) לֹא יִטְמָא בְּעַל בְּעִמּוֹ לְהַחֲלוֹ... (יא) וְעַל כָּל נִפְשֹׁת מֵת לֹא יָבֵא לְאָבְיו וּלְאִמּוֹ לֹא יִטְמָא. (ויקרא, פרק כא)

את האיסור של טומאת נזיר, היא מגדירה כך:

(ו) כָּל יְמֵי הַזִּירוֹ לֹה' עַל נִפְשׁ מֵת לֹא יָבֵא: (ז) לְאָבְיו וּלְאִמּוֹ לְאָחִיו וּלְאֵחָתוֹ לֹא יִטְמָא לָהֶם בְּמִתָּתָם כִּי נָזַר אֲלֵהֶיו עַל רֹאשׁוֹ: (ח) כָּל יְמֵי נְזָרוֹ קָדֵשׁ הוּא לֹה': (ט) וְכִי יָמוּת מֵת עָלָיו בְּפִתְעָה פְתָאם וְטִמָּא רֹאשׁ נְזָרוֹ וְגִלַּח רֹאשׁוֹ בַּיּוֹם טָהַרְתּוּ בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי יִגְלַחֲנּוּ: (במדבר, פרק ו)

מקריאה פשוטה של הפסוקים ניתן להבין שמוקד האיסור אינו בטומאה כשלעצמה אלא בפעולת ה'ביאה' על נפש המת, שנוצרת בעבקות ההיטמאות. במילים אחרות, לא הטומאה היא הבעיה אלא המגע עם גוף המת שגורמת לחילול של קדושת כהונה וקדושת נזירות, שמתבטאת ב'ראש נזיר'.⁵⁶

סיוע אפשרי להבנה זו עולה מדבריו של הרמב"ם, כשמגדיר אילו טומאות נכללות באיסור זה:

יש טומאות מן המת שאין הנזיר מגלח עליהן, ולא סותר את הקודמין, ואף על פי שנטמא בהן טומאת שבעה, לפי שלא נאמר בו 'וכי יטמא לנפש', אלא 'וכי

55. אך יש לציין שבהמשך דברי היראים, משמע קצת שאליבא דרבינו תם, כוהנים מוזהרים אף על כלי מתכת ששהו באוהל המת: "הלכך צריכין כהנים להזהר שלא לטמא בחרב שנגע במת או באהל המת, ונפש החוטאת תמות ואנחנו נקיים", והדברים מפורשים יותר בדברי האגודה (בבא בתרא ס' מ'): "רבינו תם אסר לכהן ליכנס בבית שיש בו מתכת שנטמא באהל המת. אבל רבינו חיים כהן מתיר, דחרב הרי הוא כחלל אין הנזיר מגלח עליו, ואם כן אין הכהן מוזהר עליו", וצ"ע בזה.

56. לפי זה, המונח טומאה שמופיע בפסוק אינו מתפרש כהיפך הטהרה, אלא כחילול קדושה. אך ניתן בהחלט להבדיל בין שני האיסורים ולהציע שאחד מתמקד בטומאה כלעצמה, והשני בחילול הקדושה, כפי שנציע להלן.

ימות מת עליו, עד שיטמא מטומאות שהן מעצמו של מת, ואח"כ יביא קרבנות
טומאה ויגלח תגלחת טומאה, ויפלו כל הימים הראשונים.

(רמב"ם, נזירות ז, א)

הרמב"ם לומד מפסוק שחובת הגילוח של נזיר שנטמא אינה בכל סוגי טומאת המת, אלא
רק באותן טומאות שמוגדרות כ'עצמו של המת'. כך מבואר גם בלשונו של הראב"ד בעניין
טומאת קבר:⁵⁷

שאיך הכהנים מוזהרים אלא על הטומאה שהנזיר מגלח עליה, וקי"ל שאינו מגלח
אלא על גופו של מת, לא על קבר ולא על גולל ודופק. ואם אין בה חלל טפה,
גופו של מת הוא, מפני שהיא בוקעת ועולה.

(השגות הראב"ד, טומאת מת ב, ו)

נמצאנו למדים מדבריהם, שחובת הגילוח נובעת מהמגע עם גופו של המת, דהיינו **זהות
המת**, ולא **טומאת המת**.⁵⁸ לאור זאת, נראה להציע שמחלוקת הראשונים ביחס לחרב
כחלל עוסקת בשאלה דומה, דהיינו האם החרב כחלל מכיל את זהות המת לעניין איסור
טומאת כוהנים וחובת תגלחת נזיר.

3. חילוק בין איסור טומאת כוהנים ותגלחת נזיר

עם זאת, מדברי רבינו תם עצמו, ב'ספר הישר', נראה שחזר בו מההשוואה המוחלטת בין
טומאת חרב כחלל וטומאת המת עצמו, שהרי רבינו תם מביא את לשון התוספות לעיל,
שנזיר אינו מגלח אלא על המת בלבד, ולומד ממנו שנזיר אינו מגלח על טומאת חרב כחלל:

הא דתניא באהלות אין הנזיר מגלח אלא על המת ... אלא האי מתניתא דריש
אהלות לא אתי למעוטי אלא דחרב לא הוי כחלל, דבחרב מיירי לעיל, גבי טומאת
אדם, וכן בראש משנת אהלות, וממעט ליה לענין נזיר ומטמא מקדש.

(ספר הישר, סימן נד)

57. הראב"ד קובע שקבר וגולל ודופק אינם מוגדרים כגופו של המת, אך טומאה רצוצה מוגדרת כגופו
של המת.

58. הגרי"ז (חידושי הגרי"ז נזיר נב ע"ב) משווה בין המושג 'עצמו של מת' שמופיע ברמב"ם ביחס
לטומאת נזיר, למושג 'מת שלם' שהוזכר ברמב"ם לעיל ביחס לטומאת אוהל, ובמושגים שלנו הכוונה
היא ל'זהות המת': "וע"כ מבואר ברמב"ם דהא דאין הנזיר מגלח עליהן הוא מטעם אחר משום דבעינן
עצמו של מת, ועצמו של מת זהו רק מאלו הטומאות שנחשב כמת שלם וכמבואר ברמב"ם הל'
טומאת מת (פ"ב הל"א) בשר מן המת מטמא כמת שלם, וכן בהלכה ג' שם כ' אבר שנחתך מן האדם
החי הרי הוא כמת שלם, וכן בהלכה ד' לענין אבר מן המת עיין שם, והיינו משום דטומאת "זכי ימות
מת עליו" היינו טומאת מת שלם, וכן מבואר בראב"ד בהשגה שם (בפ"ג הל"ג) וז"ל וחצי קב עצמות
וחצי לוג דם כמת שלם נינהו כעין שדרה וגולגולת ומשו"ה מטמאין במגע ובמשא ובאוהל ונזיר מגלח
עליהן דכתיב וכי ימות מת עליו זהו מת שלם עכ"ל, ועכ"פ מבואר ברמב"ם דהא דאין הנזיר מגלח
עליהם הוא מדין אחר דבעינן טומאה שהן מעצמו של מת".

כך מבואר גם בפירוש הר"ש על אוהלות:

אבל לפירוש ר"ת ניחא, דאע"ג דאיכא לאוקומה בכלי מתכות, משמע ליה מתני' דהתם בכל כלים. אי נמי, אי בכלי מתכות, כיון דחרב הרי הוא כחלל, היה נזיר מגלח עליו כמו על המת. ומיהו זה לא יתכן, דבהדיא קתני בתוספתא אין הנזיר מגלח אכל הני דמתני'.

בהמשך דבריו מבואר שרבינו תם מחלק בין תגלחת נזיר לטומאת כוהן:

ויש לדקדק מכאן דאין חרב נעשה כחלל לענין נזיר, דהא קתני אין הנזיר מגלח עליו אלא על המת בלבד. ויש מדקדקין דאין כהנים מוזהרין על טומאת חרב הרי הוא כחלל, משום דתניא בתוספתא דמכות (פ"ג) ובמסכת שמחות (פ"ד הכ"א): זה הכלל, כל טומאה מן המת שהנזיר מגלח עליו, כהן סופג את הארבעים; אין הנזיר מגלח עליו, אין כהן סופג את הארבעים. ואומר ר"ת דכללא משום רישא, דעל כרחין כללא דסיפא לאו דוקא, דהרי רביעית דם דאין הנזיר מגלח עליו, כדתנן בנזיר (נד ע"א), וכהן מוזהר.

מבואר אפוא שלהבנת הר"ש בשיטת רבינו תם, למרות שהנזיר אינו מגלח על טומאת חרב כחלל, הכוהן מוזהר על טומאתו.

גישה הפוכה בהבנת שיטת רבינו תם ניתן למצוא בחידושי הרמב"ן:

והשיב ר"ת ז"ל ואמר אותו הכלל אין למדין ממנו, שאינו, שהרי רביעית דם מן המת שאין הנזיר מגלח עליו וכהן מוזהר עליו שהרי הוא מטמא את כל האדם באהל ויש לו דין מת גמור, ואף אנו נאמר בכלי מתכות אף על פי שהנזיר מגלח אין הכהן מוזהר כך שמענו בשם ר"ת ז"ל.

(חידושי הרמב"ן, בבא בתרא כ ע"א ד"ה ואיבעית אימא)

הרמב"ן מסביר שלדעת רבינו תם נזיר מגלח על טומאת חרב כחלל אך כוהן אינו מגלח עליה, ובכך הוא מיישב את קושיית רבינו חיים כהן לעיל. הכוהן רשאי להיכנס לבית שיש בו כלים שנטמאו בטומאת חרב כחלל משום שלמרות שהנזיר מגלח על טומאת חרב כחלל, כוהנים לא הוזהרו על הטומאה הזאת.

אמנם, הראשונים מקשים על שיטת רבינו תם, שמחלקת בין איסורי הטומאה בכוהן ונזיר, מהכלל של התוספתא במכות (ד, יז) לעיל, ש"כל טומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה, כוהן לוקה עליה את הארבעים; וכל טומאה מן המת שאין הנזיר מגלח עליה, אין כוהן לוקה עליה את הארבעים", שממנו עולה שהאיסורים האלו זהים לחלוטין. בביאור שיטתו, מסבירים הראשונים שהכלל של התוספתא במכות נאמר באופן חלקי בלבד, וקיימים

יוצאים מן הכלל. כהוכחה לכך, הם מציינים את השיעורים של רביעית הדם בטומאה ורובע הקב עצמות, שלמרות שהכוהן לוקה עליהם הנזיר אינו מגלח עליהם.⁵⁹

לאור זאת, רבינו תם מציע חילוק דומה ביחס לטומאת חרב כחלל, אלא שפרטי החילוק תלויים בגרסאות השונות בשיטתו. על פי גרסתו של הר"ש, בדומה לטומאת רביעית הדם, אף בטומאת חרב כחלל הכוהן לוקה והנזיר אינו מגלח. לעומת זאת, על פי גרסתו של הרמב"ן, טומאת חרב כחלל מהווה דוגמא הפוכה, שבה הנזיר מגלח והכוהן אינו לוקה. לפי זה, הדוגמה של רביעית הדם מלמדת שהכלל של התוספתא נאמר אינו מוחלט, אך אופן החילוק שונה בשתי הדוגמאות.

והנה, הרמב"ן עצמו דחה את ראייתו של רבינו תם מטומאת רביעית הדם ורובע הקב עצמות, בטענה שהסיבה שהנזיר אינו מגלח עליהם אינה מהותית, אלא מדובר בחיסרון בשיעור הטומאה בלבד. כהוכחה לכך הוא ציין שלמרות שהנזיר אינו מגלח על השיעורים האלו הוא בכל זאת מגלח על חצי לוג דם וחצי קב עצמות, ומכאן שהחיסרון ברביעית לוג דם אינו בשם הטומאה אלא בשיעור הטומאה:

ואין דבריו נכונים בזה, שאע"פ שאין הנזיר מגלח על רביעית דם, הרי הוא מגלח על לוג דם. ואין הכלל לשיעורין, אלא לשם הטומאה. (חי' הרמב"ן שם)

נמצאנו למדים מדבריו, שהכלל של התוספתא במכות, שמשווה בין טומאת כוהנים ותגלחת נזיר, נאמר לגבי שמות נפרדים של טומאה, ואילו הפטור מתגלחת נזיר ברביעית הדם ורובע הקב עצמות הוא הלכה בשיעורים בלבד.

ונראה שרבינו תם יחלוק על הרמב"ן בנקודה הזאת בדיוק, ולהבנתו הפטור מתגלחת נזיר בטומאת רביעית הדם ורובע הקב עצמות הוא אכן פטור מהותי. לפי זה, החילוק בין חצי לוג דם ורביעית לוג דם, או בין חצי קב ורוב הקב עצמות, אינו בכמות השיעורים בלבד, אלא מדובר בשמות נפרדים של טומאה, ומשכך ניתן להוכיח ממנו שהתחומים האלו חלוקים במהותם, וממילא הכלל של התוספתא במכות שמשווה בין התחומים נאמר באופן חלקי בלבד.⁶⁰

ניתן לסכם, שקיימים שתי שיטות המחלקות בין איסור טומאת כוהן ונזיר: א. שיטת רבינו תם על פי גרסת הר"ש, שסוברת שטומאת כוהנים כוללת שני סוגי טומאה שאינן קיימות באיסור טומאת נזיר, טומאת רביעית לוג דם וטומאת חרב כחלל. ב. שיטת רבינו

59. עיין משנה נזיר מט ע"ב ובגמרא נזיר נג ע"א

60. עיין בתוספות בנזיר מט ע"ב (ד"ה ועל חצי לוג דם) שכותב שההלכה שנוזיר אינו מגלח על רביעית הלוג דם הוא הלכה למשה מסיני, עיין תוספות ברכות יט, ב (ד"ה מדלגין) שכותב שרביעית הלוג דם נקרא 'שם טומאה שהנזיר מגלח עליו', ומשמע כשיטת הרמב"ן. ועיין עוד מפרש נזיר נג ע"א ד"ה ובית דין של אחריהן.

תם על פי גרסת הרמב"ן, שסוברת שכל אחד מהתחומים כולל סוג טומאה שאינה שייכת בתחום השני. טומאת רביעית לוג דם כלולה באיסור טומאת כוהנים ולא בתגלחת נזיר, וטומאת חרב כחלל כלולה בתגלחת נזיר ולא בטומאת כוהנים. ויש לעיין מהו יסוד החילוק בין התחומים, לכל אחת מהשיטות.

4. ביאור החילוק בין התחומים

גישה אפשרית בביאור החילוק בין התחומים היא באמצעות שתי ההגדרות שעלו לעיל, טומאת המת וזהות המת, וזאת בניגוד למה שהוצע קודם לכן שתחומים אלו שווים. לפי הצעה זו, האיסור של כוהנים להיטמא למת הוא **בהיטמאות עצמה**, והיינו "לנפש לא יטמא בעמיו", ואילו חובת התגלחת על טומאת נזיר הוא על המפגש עם **זהות המת** ולא על ההיטמאות כשלעצמה, והיינו "על נפש מת לא יבא".

החילוק המהותי של רבינו תם בין השיעורים השונים של דם ועצמות עשוי להתבאר באופן דומה. רביעית דם ורובע הקב עצמות מוגדרים כ**טומאת מת** ללא זהות המת, ואילו בשיעור של חצי לוג דם וחצי קב עצמות חל **זהות המת**. כך נראה גם מדברי הראב"ד:

וחצי קב עצמות וחצי לוג דם כמת שלם נינהו, כעין שדרה וגולגולת, ומש"ה מטמאין במגע ובמשא ובאהל, ונזיר מגלח עליהם, דכתיב וכי ימות מת עליו זהו מת שלם. (השגות הראב"ד, טומאת מת ג, ג)⁶¹

מבואר בדבריו שתגלחת נזיר תלויה בהגדרה של ה'מת השלם', והיינו **זהות המת**, ורק בשיעור של חצי קב עצמו וחצי לוג דם חלה הגדרה זו. כמו כן, גם את טומאת חרב כחלל יש להסביר בהתאם, דהיינו שמדובר ב**טומאת מת ללא זהות המת**.⁶²

נמצא, שההבנה הנוכחית מסבירה היטב את שיטת רבינו תם כפי שהיא מופיעה בפירושו הר"ש. כוהנים שמוזהרים על ה**היטמאות למת**, לוקים אף על רביעית הדם ועל חרב כחלל. לעומת זאת, נזיר שמוזהר על **המפגש עם זהות המת**, ולא על ההיטמאות למת, מגלח על חצי לוג דם בלבד, וכן אינו מגלח על טומאת חרב כחלל.

עם זאת, נראה שאין בביאור זה כדי להסביר את שיטת רבינו תם כפי שהיא מופיעה בחידושי הרמב"ן, שהרי לפי השיטה הזאת בכל אחד מהתחומים קיים סוג טומאה שאינה כלולה בתחום השני, רביעית הדם בטומאת כוהנים וחרב כחלל בטומאת נזיר. משמע אפוא

61. עיין עוד ספרי זוטא פרק יט פסוק יד, וחידושי הגרי"ז נזיר נב ע"ב. ד"ה בעי רמי בר חמא.
62. נציין שההצעה הזאת מובנת יותר לגבי חרב כחלל, והיינו שדווקא טומאת המת עוברת לחרב ולא מעמד המת, אך רביעית דם שהוא חלק מגוף המת קצת קשה להבין למה הוא אינו מכיל את זהות המת.

שבכל אחד מהתחומים נאמרה הגדרה ייחודית של טומאה.⁶³ זאת ועוד, שבדברי רבינו תם המצוטטים ברמב"ן עולה שרביעית דם מוגדרת כ'דין מת גמור', ומשמע אפוא שחל עליה זהות המת למרות שהנזיר אינו מגלח עליה.

5. המפגש עם המוות

בביאור שיטה זו, נראה להציע גישה חדשה בהבנת החילוק בין איסור טומאה בכוהן ונזיר, ויסוד העניין מתבאר בלשון הפסוק לגבי טומאת נזיר:

וְכִי יָמוּת מֵת עָלָיו בְּפִתְעָה פֶּתָאֵם וְטִמָּא רֵאשׁוֹ נְזִירוֹ וְגִלַּח רֵאשׁוֹ בַּיּוֹם טָהַרְתּוּ בַּיּוֹם
הַשְּׂבִיעִי יְגַלְתֶּמוּ: (במדבר ו, ט)

מתיאור זה ניתן להבין שטומאת נזיר וחובת התגלחת נעוץ באירוע המיתה כשלעצמו. והיינו, שבעקבות המגע של הנזיר עם המת נוצר מפגש בין הנזיר לתופעת המוות שסותרת את נזירותו ומחייבו בתגלחת. הוכחה אפשרית להבנה זו עולה בדרשת הגמרא בנזיר לגבי ההלכה של טומאת קבר תהום בנזיר:

מנא הני מילי? אמר ר"א, דאמר קרא: וכי ימות מת עליו בפתע פתאום, עליו -
במחורת לו. (נזיר סג ע"א)

רש"י מפרש:

במחורת לו - בברורה לו כגון טומאה ידועה סותר אבל לא על טומאה שאינה
ידועה לו. (רש"י, שם)

טומאת קבר תהום אינה סותרת נזירות משום שהטומאה לא הייתה 'ידועה לו', כלומר הטומאה לא הייתה בתודעתו של הנזיר בשעה שהוא נטמא. הדרישה לתודעה של טומאה מחזקת אפוא את ההבנה שלא הטומאה היא הסותרת את נזירותו, אלא חויית המפגש עם המוות, והיינו 'וכי ימות מת עליו בפתע פתאום'.

והנה הגמרא בנזיר מביאה מחלוקת תנאים לגבי המקור לטומאת כוהנים, כאשר הנפקא מינה בין השיטות היא בשאלה האם כוהן לוקה על מגע עם גוסס:

ת"ר: להחלו - עד שעה שימות, רבי אומר: במותם יטמא - עד שימות ... ר"ל
אמר: גוסס איכא בינייהו; למאן דאמר מלהחלו - אפילו גוסס, למ"ד במותם -
עד שימות אין, גוסס לא. מיתיבי: אדם אינו מטמא אלא עד שתצא נפשו, ואפילו
מגוייד, ואפילו גוסס; ולמ"ד מלהחלו, הא קתני דאינו מטמא! לענין טמויי עד
דנפקא נפשיה, לענין אתחולי הא איתחיל. (נזיר מג ע"א)

63. כלומר, אם הפטור של הנזיר מגילוח על רביעית דם הוא משום שנדרש בו זהות המת, מפני מה הנזיר מגלח על חרב כחלל, בעוד שהכוהן עצמו אינו לוקה על חרב כחלל אך לוקה על רביעית דם.

לדעת רבי, איסור טומאת כוהנים נלמד מהמילה 'במותם' ואינו כולל את הגוסס, ואילו לדעת תנא קמא איסור טומאת כוהנים נלמד מהמילה 'להחלו' וכולל את הגוסס. ונראה שהתנאים נחלקו בהבנת יסוד האיסור של טומאה כוהנים. לדעת רבי מוקד האיסור הוא **בהיטמאות**, והגוסס אינו מטמא. מאידך, תנא קמא סובר שהאיסור של טומאת כוהנים אינו בהיטמאות אלא **במפגש עם המוות** המחלל את קדושת הכהונה, ולכן למרות שהמגע עם הגוסס אינו מטמא יש בו מפגש עם המוות וכהונתו מתחללת.⁶⁴

ויש לדון האם טומאת חרב כחלל יוצרת מפגש עם המוות, ובאופן פשוט נראה שכיוון שהחרב אינו חלק מגוף המת הוא אינו יוצר מפגש עם המוות. כך ניתן להבין מדברי התוספות בנזיר, שצוטט לעיל, בעניין המקור לפטור מתגלחת נזיר בטומאת חרב כחלל:

וכלים הנוגעים במת - דכי ימות מת עליו אמרה תורה. (תוספות, נזיר נד ע"א)

התוספות לומדים את ההלכה שהנזיר אינו מגלח על טומאת חרב כחלל מהפסוק 'וכי ימות מת עליו', והיינו שאין כאן מפגש עם תופעת המוות.

אולם, הר"י מסימפונ"ט כאמור מעלה שיטה חדשה לפיה הדין של חרב כחלל נאמר דוקא בחרב שנחלל בו המת:

גם פירש דחרב הרי הוא כחלל היינו דוקא היכא דנחלל בו המת לא שנא חרב ולא שנא כלי שטף כולם שויין אם נהרג בו נעשה אבי אבות. (ר"ש, אהלות א, ב)

ולאור דברינו נראה להציע שהר"י מסימפונ"ט סובר שטומאת חרב כחלל אינו נובע מהמגע עם גוף המת, אלא מהזיקה של החרב עם **אירוע המיתה**.⁶⁵ וייתכן עוד, שאף ההרחבה של רבינו תם לכל כלי מתכת מבוססת על עיקרון דומה, אלא שלדעתו מפגש זה מתקיים בכל סוגי כלי מתכת המיועדים להריגה.⁶⁶

הבנה זו עשויה להסביר את המבואר בספרי בעניין טומאת חרב כחלל:

64. ראה קובץ שיעורים ח"ב סי' מא.
 65. הבנה הזאת מסתברת ביותר לאור המתבאר בדברי הר"י מסימפונ"ט שמדובר בכלי שנהרג בו המת הזה, אך יש לציין שבדברי רבינו חננאל פסחים יד ע"ב בשם הגאונים, וכן בתוספות הרשב"א פסחים יד ע"א (ד"ה בנר של מתכת), מבואר שכל כלי שנהרג בו אדם נטמא בטומאת חרב כחלל אף שלא נחלל בו המת הזה. ועיין הערה 23 לעיל.
 66. הזיקה העקרונית בין כלי מתכת להרג ומוות מתבאר בפסוקים בספר במדבר (לה, טז) לגבי הרוצח במזיד, וכמבואר בפירושו של רש"י על הפסוק: "שההורג בכל דבר צריך שיהא בו שיעור כדי להמית, שנאמר בכולם אשר ימות בו ... חוץ מן הברזל, שגלוי וידוע לפני הקדוש ברוך הוא שהברזל ממת בכל שהוא אפילו מחט, לפיכך לא נתנה בו תורה שיעור לכתוב בו אשר ימות בו".

ר' מאיר אומר: בהרגו בדבר שמקבל טומאה הכתוב מדבר, שמטמא בהיסט. או אפילו זרק בו החץ והרגו? ת"ל כל הורג נפש וכל נוגע בחלל תתחטאו (במדבר לא, יט), מקיש הורג לנוגע, מה נוגע על ידי חיבורו, אף הורג על ידי חיבורו. (ספרי, במדבר קכז)⁶⁷

רבי מאיר מעלה הוה אמינא שאדם שהרג את הנפש ביריית חץ נטמא בטומאת מת למרות שלא נגע במת או בכלי המחובר למת. על פניו, אפשרות זו תמוהה ביותר, אך לפי ההבנה המתחדשת כעת, הדברים מובנים. רבי מאיר סובר שטומאת חרב כחלל נובע מעצם המפגש עם אירוע המוות, וממילא היה מקום לטמא כל אדם או חפץ שהיה מעורב באירוע זה, אף שלא נגע בגוף המת.⁶⁸

לאחר הקדמה זו, ניתן לחזור ולהציע הסבר לשיטת רבינו תם כפי שהיא מופיעה בחידושי הרמב"ן. כזכור, רבינו תם מחלק בין איסור טומאת כוהנים שכולל רביעית דם ורובע הקב עצמות אך לא את טומאת חרב כחלל, לבין איסור טומאת נזיר שכולל טומאת חרב כחלל אך לא את רביעית הדם ורובע הקב עצמות. נראה כי באיסור טומאת כוהנים קיימת דרישה לזהות המת, ודווקא רביעית דם ורובע קב עצמות שפורשים מגוף המת מוגדרים כזהות המת, ולא טומאת החרב כחלל. הבנה דומה מוזכרת בספר יראים:

ויש למצא תקנה לכהנים בטומאת חרב, דמההיא טעמא דשרינן להו בגולל, ודופק דטומאות הפורשות מן המת פי' מגופו של מת, ולא גולל ודופק, אף על גב דתנא קרי להו פורשות מן המת בפ' העור והרוטב [חולין קכ"ו ב'], מההוא טעמא נמי יש להתיר טומאת מתכת. (ספר היראים, ס"י שכב)

מאידך גיסא, איסור טומאת נזיר אינו תלוי בגוף המת אלא במפגש עם המוות, והחילוק בין השיעורים השונים של דם ועצמות תלוי בהגדרה זו. המגע עם רביעית דם ורובע הקב עצמות, שהוא כמות קטנה יחסית של דם ועצמות, אינו מהווה מפגש עם המוות משום שהאדם יכול להיות בלעדיהם. מכיוון שכך, למרות שהוא פורש מגופו של המת הנזיר אינו מגלח עליו. אך מגע עם כמות משמעותית של דם ועצמות, בשיעור חצי לוג וחצי קב, מהווה מפגש עם המוות המחייב תגלחת נזיר.⁶⁹ כמו כן, גם טומאת חרב כחלל מהווה מפגש

67. עיין רש"י במדבר פרק לא פס' יט.

68. למסקנה, רק מעורבות דרך מגע עם המת עצמו או עם הכלי שנהרג בו המת יוצרת טומאת מת.

69. אולם, בגמ' בסוטה (ה). מבואר שחיי אדם תלויים בשיעור של רביעית הדם, ורש"י בכמה מקומות (סוטה ה ע"א ד"ה אדם, שבת לא ע"ב ד"ה רביעית, חולין עב ע"א ד"ה רביעית, בבא קמא קא ע"ב ד"ה רביעית) מביא את הנימוק הזה כמקור לשיעור רביעית הדם בטומאת מת. כמו כן, בתוספתא באוהלות (ג, ב) מבואר שרביעית הדם הוא שיעור דם של קטן בין יומו, וכמה מהראשונים הזכירו את הנימוק הזה כמקור לשיעור של רביעית הדם בטומאת מת (עיין רמב"ם פירוש המשניות אוהלות פ"ב מ"ב והשגות הראב"ד הל' טומאת מת פ"ד הי"ג). וצ"ע בזה.

עם המוות, לפי שיטה זו, ולכן מחייב תגלחת נזיר, וזאת למרות שהוא אינו פורש מגוף המת.

י. סיכום

בתחילת המאמר, עמדנו על שלוש גישות בהבנת המנגנון של חרב כחלל:

א. החרב נטמאת מהמת בעקבות תהליך רגיל של השתלשלות טומאה, אף שהטומאה אינה נחלשת.

ב. החרב טפלה למת, והנוגע בחרב נטמא ישירות מהמת עצמו.

ג. החרב היא מקור עצמאי של טומאה, שמעמדו זהה למעמד המת.

העלינו שתי נפקא-מינות מרכזיות בין הבנות אלו:

א. האם יצירת טומאת חרב כחלל דורשת מגע ישיר עם המת, או שנוצרת בכל סוגי טומאות מת, לרבות אוהל המת וטומאת קבר.

ב. האם טומאת חרב כחלל שייכת במקום שבו על פי הכללים הרגילים של טומאה לא אמור להתרחש תהליך היטמאות כלל, כגון במגע של הכלי עם ראשון לטומאה.

כמו כן, עמדנו על כך שבעוד לדעת הבבלי נאמרה הלכה אחת של חרב כחלל, בגישת הספרי משמע שקיימים שני מסלולים נפרדים של חרב כחלל:

א. חרב כחלל שנוגעת למת עצמו, שהיא מקור עצמאי של טומאה.

ב. חרב כחלל שנוגעת בטמא מת, שנטמא כטפל לטמא מת.

בהמשך המאמר, עמדנו על שתי גישות בהבנת המעמד של חרב כחלל, שבנויות על שתי מושגי יסוד בעולם של טומאת מת: א. טומאת מת. ב. זהות המת. בכדי לבחון זאת, עסקנו במספר הלכות שבאמצעותן ניתן להבחין בין שני מושגים אלו:

א. טומאת אוהל – עמדנו על כך שלשיטת הרמב"ם (כפי שהבינו הגרי"ז), טומאת אוהל נובעת מ'זהות המת' ולא מ'טומאת מת'. לאור זאת, הצענו לפרש את מחלוקת הראשונים האם חרב כחלל מטמא באוהל.

ב. חובת הזאה – הצענו שאף חובת הזאה קשורה למושג של 'זהות המת' דווקא, ובכך ניתן לפרש את מחלוקת הראשונים בעניין חובת הזאה בטומאת חרב כחלל.

ג. סתירת נזירות ואיסור טומאה בכוהנים – הוכחנו שתחומים אלו תלויים אף הם ב'זהות המת', והצענו להבין כך את מחלוקת הראשונים בקשר לחרב כחלל. עם זאת, בהמשך המאמר הצענו גישה אחרת, המחלקת בין התחומים (בביאור שיטת רבינו תם על פי

חרב כחלל - צוהר להבנות שונות ביסוד טומאת מת

גרסת הר"ש), שבעוד איסור טומאה בכוהנים נובע מההיטמאות למת, סתירת נזירות נובעת מהמגע עם זהות המת.

בכל אחת מההלכות הללו, הראנו שיש מחלוקת עקבית בין הראשונים בשאלת המעמד של חרב כחלל, כאשר לדעת רבינו תם והר"ש החרב מקבלת את זהות המת, ואילו לדעת הרמב"ן והרמב"ם, לחרב כחלל טומאת מת ללא זהות המת. גישה שלישית היא זו של המאירי, שטוען שדווקא חרב שנטמאת ישירות מהמת מקבלת את זהות המת (כרבינו תם ור"ש), ואילו חרב שנטמאת באוהל המת מקבלת את טומאת המת ללא זהות המת (כרמב"ן ורמב"ם).

במהלך המאמר, עמדנו על היחס שבין שאלת המעמד של חרב כחלל לשאלת אופן יצירתו, והסברנו זאת כדלהלן:

א. אם החרב נטמאת בתהליך רגיל של השתלשלות טומאה, מסתבר שיש בה טומאת מת ללא זהות המת.

ב. אם החרב נטמאת כ'טפל למת', מסתבר שיהיה במעמד לזה של המת עצמו, והיינו זהות המת.

ג. אם החרב נטמאת כמקור עצמאי של טומאה, הרי שבאופן פשוט מדובר בטומאת מת ללא זהות המת, אך ניתן גם להבין זאת כטומאת מת עם זהות המת.

לקראת סוף המאמר, עמדנו על יסוד חדש בטומאת מת, והוא המפגש עם תופעת המוות, והצגנו הלכות שונות שעשויות להצביע על עקרון זה. בהמשך, הצענו להשתמש בעקרון זה, כדי לחלק בין שני תחומים שנאמרה בהם הלכה של טומאת מת (בביאור שיטת רבינו תם על פי גירסת הרמב"ן):

א. טומאת כוהנים – נובעת מהמגע עם זהות המת, ולכן כולל רביעית דם ורובע קב עצמות אך לא חרב כחלל.

ב. סתירת נזירות – נובעת מהמפגש עם המוות, שכולל חרב כחלל אך לא רביעית דם ורובע קב עצמות.